

วารสารวิชาการ
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนา
พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง : กรณีศึกษาชุมชนขนานบนา
อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช¹

The Study of Effects and Adaptation of Nipah Palm Agriculturists
among Economic Changes and The Establishment of Pak Panang River
Basin Area Development Project : Case Study of Kanabnark Village,
Pak Panang district, Nakhonsrithammarat Province.

พรไทย ศิริสาธิตกิจ

ปรด.(พัฒนศึกษา), อาจารย์

สาขาวิชาสังคมศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยทักษิณ

Journal of Humanities and Social Sciences

¹โครงการวิจัยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

Abstract

The objective of this research is to study effects of Pak Panang River Basin Area Development Project towards ecological system of Nipah palm groves area and household economy. The main focus is on process and condition of adaptation in household occupations which applies qualitative methodology.

It is discovered that, in the past Kanabnark was a plentiful area due to the fact that it is situated in Pak Panang Estuary in which abundant water resources congregated; fresh water, salt water and brackish water. These suitable resources make this area be a plentiful area for agriculture. Primarily, most of Kanabnark villagers were rice farmers and Nipah palm sugar refining was a minor occupation. In 2530 (B.C.) the number of tiger shrimp farming in Pak Panang area was increasing owing to its good price. The villagers destroyed many of Nipah palm groves in order to build Tiger Shrimp farm. Consequently, the agricultural areas (Nipah palm gloves and rice farms) were transformed into Tiger Shrimp farm. Afterwards, Tiger Shrimp farm feeding failed. Most of farmers were in debt and jumped into the crisis. The study found two strategies of life adaptation. The first was the adaptation which based on two forms of agriculture. The second strategy is the adaptation which based on non agriculture.

Keywords :

Adaptation, Nipah palm groves,
Pak Panang River Basin Area
Development Project

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อศึกษาผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังต่อระบบนิเวศป่าจากและเศรษฐกิจของครัวเรือน โดยศึกษาถึงกระบวนการและเงื่อนไขการปรับตัวด้านอาชีพของครัวเรือนอันเนื่องมาจากผลกระทบดังกล่าว โดยการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนขนานบนาในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์สูง เนื่องจากเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ปากแม่น้ำปากพนัง ชุมชนมีทรัพยากรน้ำที่เหมาะสมกับการประกอบอาชีพต่างๆ ถึง 3 น้ำ คือน้ำจืด น้ำเค็ม น้ำกร่อย เดิมครัวเรือนในชุมชนทำนาเป็นอาชีพหลัก มีการทำน้ำตาลที่แปรรูปจาก "ต้นจาก" เป็นอาชีพรองและอาชีพเสริม จนกระทั่งเมื่อการเลี้ยงกุ้งกุลาดำขยายตัวอย่างมากในลุ่มน้ำปากพนังในช่วงปี พ.ศ.2531 ซึ่งมีแรงจูงใจจากราคา ชาวบ้านก็ทำลายป่าจากลงไปจำนวนมากเพื่อขุดบ่อเลี้ยงกุ้ง และท้ายสุดชาวบ้านก็หยุดการทำจากและทำนาไปอย่างสิ้นเชิง ต่อมาเมื่อการเลี้ยงกุ้งล้มเหลว ชาวบ้านมีหนี้สินจำนวนมาก โดยท่ามกลางผลกระทบที่เกิดขึ้นครัวเรือนกลุ่มต่างๆ ได้พยายามปรับตัวด้านอาชีพอย่างเต็มที่เพื่อให้ครอบครัวสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ทั้งนี้พบว่า กลยุทธ์การปรับตัวที่สำคัญจำแนกออกได้เป็น 2 กลยุทธ์ คือ กลยุทธ์ที่หนึ่ง การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตทางการเกษตร กลยุทธ์ที่สอง คือ การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตนอกภาคเกษตร

คำสำคัญ :

การปรับตัว ป่าจาก โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

บทนำ

บทความวิจัยเรื่องนี้เขียนขึ้นเพื่อชี้ให้เห็นผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาที่ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนขนาดเล็กชุมชนหนึ่งในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่ชื่อว่า “ชุมชนชนานาก” ซึ่งแต่เดิมดำรงชีพด้วยการพึ่งพิงฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ ทำให้มีรากฐานชีวิตที่มั่นคง สามารถปลูกข้าว หาปลาไว้บริโภคและขายได้ รวมทั้งการทำ “น้ำตาลจาก” (น้ำตาลปี๊บ) การเย็บจากมุงหลังคา และการทำน้ำส้มจากขาย มีรายได้เพียงพอสำหรับการดำรงชีพ

ในช่วงปี พ.ศ.2531 คนในชุมชนได้ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจากผลิตแบบเกษตรที่หลากหลาย ไปเลี้ยงกุ้งกุลาดำเพียงอย่างเดียว การทำนาการทำจาก² ซึ่งเคยเป็นรากฐานของชีวิตถูกละทิ้ง อย่างไรก็ตามวิถีการผลิตเชิงเดี่ยว ดำเนินไปได้ไม่นาน ชุมชนก็ได้รับบทเรียนจากความล่มสลายของฐานทรัพยากรอย่างใหญ่หลวง กล่าวคือ มีการสูญเสียที่ดินป่าจากและนาข้าวจากการปรับเปลี่ยนไปเป็นนากุ้งจำนวนมาก ผู้คนในพื้นที่ได้รับผลกระทบในการประกอบอาชีพจำนวนมาก เมื่อเป็นเช่นนี้หน่วยงานภาครัฐ จึงได้มีโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเพื่อแก้ไขปัญหาโดยมีการก่อสร้างประตูระบายน้ำใหญ่หลายจุดเพื่อบริหารจัดการน้ำภายหลังการก่อสร้างประตูระบายน้ำในโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังส่งผลทำให้ชุมชนชนานากซึ่งแต่เดิมมีระบบนิเวศ 3 น้ำ หล่อเลี้ยงชุมชนคือ น้ำจืด น้ำเค็ม และน้ำกร่อย เหลือเพียงนิเวศ 2 น้ำ คือ น้ำจืดและน้ำเค็ม ท่ามกลางอุปสรรคในการปรับตัว ชาวชนานากก็ไม่ได้ย่อท้อ

² ก่อนปี พ.ศ.2513 ชาวบ้านที่ชนานากให้ความหมายของคำว่า “การทำจาก” ครอบคลุมถึงการใช้ประโยชน์จากต้นจากในหลากหลายรูปแบบเช่น การทำใบจาก การทำตับจากมุงหลัง การทำน้ำส้มสายชู การประดิษฐ์เป็นของใช้ในชีวิตประจำวัน ต่อมาเมื่อมีการค้นพบวิธีการทำน้ำผึ้งหมหรือน้ำตาลปี๊บในราวปี พ.ศ.2513 และการลดปริมาณของน้ำตาลมะพร้าวในจังหวัดนครศรีธรรมราชทำให้ตลาดน้ำตาลจากขายตัว ดังนั้น “การทำจาก” จึงมีความหมายจำกัดอยู่เพียงการทำน้ำตาลจากปี๊บ

แต่ได้พยายามต่อสู้ และปรับตัวบนฐานของทรัพยากรที่ยังเหลืออยู่
อย่างไรก็ตามกระบวนการปรับตัวของชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ
แต่มีพลวัตที่เชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างบริบทอื่น ๆ ของชุมชนด้วย เช่น
มิติของเศรษฐกิจ ฐานทรัพยากร ระบบความสัมพันธ์ของคน บทบาท
ของภาครัฐ โดยเนื้อหาในบทความวิจัยเรื่องนี้ กล่าวถึงพลวัตของชุมชน
ขนาดกลาง การเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการทำนาข้าวและทำจาก ไปสู่การ
ทำนาถั่ว พร้อมทั้งวิเคราะห์ให้เห็นผลกระทบของโครงการพัฒนาพื้นที่
ลุ่มน้ำปากพนังต่อการดำรงชีพของชุมชน โดยการวิเคราะห์และแยกแยะ
เงื่อนไขของครัวเรือนว่ามีจุดอ่อนจุดแข็งและกระบวนการปรับตัวอย่างไร
เพื่อใช้สำหรับเป็นแนวทางในการส่งเสริมการปรับตัวของชุมชนที่ตกอยู่
ในสภาพเปราะบางอย่างยิ่ง (Vulnerability community) จนกระทั่ง
ปัจจุบัน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาลักษณะและการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศป่าจาก
การจัดการทรัพยากรป่าจาก และเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรผู้ผลิต
จากกลุ่มต่างๆ ในช่วงก่อนการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง
2. เพื่อศึกษาผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง
ทั้งด้านระบบนิเวศป่าจาก การจัดการทรัพยากรป่าจาก เศรษฐกิจของ
ของครัวเรือน และการแบกรับต้นทุนผลกระทบของครัวเรือนเกษตรกร
ผู้ผลิตจากกลุ่มต่างๆ
3. เพื่อศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวต่อรอง และการปรับตัวด้าน
อาชีพของเกษตรกรผู้ผลิตจากกลุ่มต่างๆ ทั้งอาชีพการทำจาก และ
อาชีพอื่นๆ ที่ใช้ที่ดินในชุมชนเป็นปัจจัยการผลิต

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

4. เพื่อศึกษาแนวทางในการสนับสนุนให้เกษตรกรผู้ผลิตจากสามารถปรับตัวและอยู่รอดได้ ทั้งการพัฒนาการผลิตจากและอาชีพอื่นๆ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มอาชีพทำจาก พบว่า อาชีพการทำจากเป็นอาชีพที่สังคมไทยรู้จักไม่มากนัก ต้นจากจึงไม่มีความโดดเด่นในฐานะพืชทางเศรษฐกิจแต่อย่างใด โดยเมื่อเรา พิจารณาถึงการศึกษาวิจัยในกรณีของชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าจากของประเทศไทยมีปริมาณน้อยมากหากเปรียบเทียบกับงานศึกษาวิจัยของพืชชนิดอื่นๆ ส่งผลให้องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าจากจึงไม่ได้แพร่หลายเท่าที่ควร โดยเมื่อนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2536 ถึงปัจจุบัน การศึกษาวิจัยในประเด็นการจัดการทรัพยากรป่าจากได้เผยแพร่ออกมาใน 2 ลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะแรก เป็นงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับชุมชนป่าจากโดยตรง ซึ่งมี ดังนี้ ศุภฤกษ์ โรจนธรรม (2536) เรื่อง ภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพทำผลิตภัณฑ์จากต้นจากของชาวบ้านตำบลขนานนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช นพรัตน์ บำรุงรักษ์ (2539) การศึกษาด้านนิเวศวิทยาประโยชน์ใช้สอยและการขยายพันธุ์ต้นจากในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช นริศ แก้วสีนวล (2539) เรื่อง การจัดการป่าจาก: กรณีศึกษา ตำบลขนานนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช และแพทริค โจรี และคณะ (2547) การศึกษาลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการของประชาชนเพื่อการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยพื้นที่ในการศึกษาวิจัยส่วนใหญ่อยู่ในตำบลขนานนาก อำเภอปากพนัง จังหวัด

นครศรีธรรมราช เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ชุมชนยังประกอบอาชีพโดยอาศัยป่าจากเป็นฐานทรัพยากรในการผลิต

โดยการวิจัยทั้ง 4 เรื่องมีเหตุผลหลักในการศึกษาระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรในชุมชนป่าจากเหมือนกันคือ เมื่อชุมชนไม่สามารถทำนาถ้างในพื้นที่ได้อีกต่อไป การทำจากจึงเป็นทางเลือกที่ดีของชุมชน อย่างไรก็ตามการศึกษาทั้ง 4 เรื่องมีความเหมือนและความโดดเด่นที่ต่างกัน เช่นงานของ ศุภฤกษ์ โรจนธรรม และนริศ แก้วศรีนวล ซึ่งมีวิธีการศึกษาที่คล้ายคลึงกัน โดยทั้ง 2 เรื่องเป็นงานที่ศึกษาลักษณะโครงสร้างและกายภาพของป่าจาก การใช้ประโยชน์ ภูมิปัญญาของการแปรรูปผลผลิตต้นจาก และการจัดการป่าจากของประชาชน ตลอดจนทางเลือกในการจัดการป่าจาก ทั้งนี้เราจะพบจุดเด่นในงานของศุภฤกษ์ โรจนธรรม ในประเด็นของการนำเสนอแนวทางพัฒนาอาชีพทำผลิตภัณฑ์ต้นจากที่ชุมชนต้องการให้ 1) ตั้งกลุ่มสหกรณ์ผู้ผลิต 2) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบเตาเคี่ยวน้ำตาล 3) การพัฒนารูปแบบการปลูกต้นจากใหม่

นอกจากนี้ การศึกษาชุมชนป่าจากของนพรัตน์ บำรุง ก็นับได้ว่าเป็นงานที่น่าสนใจอีกงานหนึ่ง ผู้วิจัยได้ศึกษาประโยชน์ใช้สอย และมูลค่าผลตอบแทนของการแปรรูปผลิตภัณฑ์ต้นจาก การศึกษาครั้งนี้มีความโดดเด่นและก้าวหน้ากว่าการศึกษาเรื่องอื่นๆ เนื่องจากมีการทดลองขยายพันธุ์ต้นจากทั้งในห้องทดลองและพื้นที่จริง จึงกล่าวได้ว่าการศึกษานี้ได้ช่วยเสริมสร้างความมั่นใจของชุมชนและบุคคลทั่วไปเกี่ยวกับการทำจากต่อไป และยังช่วยตอกย้ำให้เห็นว่าการทำจากเป็นอาชีพทางเลือกอีกอาชีพหนึ่งของชุมชนได้ในระดับดี แม้จะเป็นการทวนกระแสของชุมชนก็ตาม อย่างไรก็ตามในช่วงปี พ.ศ.2547 แพทริค โจรีและคณะได้เข้าไปศึกษา ลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการ

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

ขอประชาชนเพื่อการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง กลุ่มป่าจาก โดยตั้งเป้าหมายในระยะสั้นเพื่อต้องการรู้ลำดับความสำคัญของปัญหา ป่าจากโดยคนในชุมชน ทั้งนี้โครงการนี้ไม่ได้ตอบคำถามแบบตรงไปตรงมาว่า ชุมชนป่าจากได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังหรือไม่อย่างไร ดังนั้นผลการศึกษางานบางส่วนไม่ได้เป็นความรู้ใหม่ เช่น การใช้ประโยชน์ต้นจาก ซึ่งเคยนำเสนอในงานวิจัยทั้ง 3 เรื่องที่ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้แล้ว

ลักษณะที่สอง เป็นการศึกษาปัญหาภาพรวม แต่ได้กล่าวถึงป่าจากไว้ในรายงานเพียงบางส่วน โดยส่วนใหญ่เป็นการกล่าวถึงข้อมูลเบื้องต้นในเรื่องประโยชน์ของต้นจาก และผลกระทบที่มีต่อการประกอบอาชีพภายหลังการสร้างเขื่อนกั้นน้ำตามโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เช่น การศึกษาวิจัยโดยสถาบันทรัพยากรชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2546 : 35) เรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตฤณ สุขนวล (2546 : 109-110,115) เรื่องวาทกรรมการพัฒนา : ศึกษากรณีการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และขจรจบ กุสุมาวลี (2547 : 60) เรื่องความขัดแย้งระหว่างรัฐ ทูต และท้องถิ่น ศึกษาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบริเวณตำบลเกาะเพชร และตำบลท่าซอม อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช งานวิจัยทั้ง 2 เรื่องนี้เป็นงานที่กล่าวถึงปฏิบัติการทางวาทกรรมของรัฐต่อทิศทางการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และการได้ตอบปฏิบัติการทางวาทกรรมรัฐของประชาชน โดยงานวิจัยดังกล่าวได้ตั้งกรอบแนวทางในการศึกษาที่ภาคประชาชนไว้อย่างเหนียวแน่น ผลการวิจัยของทั้ง 2 เรื่องจึงพบการเคลื่อนไหว การเปลี่ยนแปลง

หรือเรียกอีกอย่างว่าการพัฒนาที่ส่งผลเสียต่อวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำปากพนังที่เกิดจากน้ำมือรัฐ ส่วนประชาชนเกี่ยวข้องตกอยู่ในฐานะผู้ถูกกระทำ (Passive) เท่านั้น

การศึกษาวิจัยทั้ง 2 เรื่องเป็นการศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเชิงสถาบันของการจัดการทรัพยากรในประเด็นของการใช้อำนาจของรัฐที่กระทำต่อชุมชนโดยเข้ามาส่งเสริมและจัดการทรัพยากรโดยไม่ฟังเสียงประชาชน และเห็นว่ารัฐเป็นหน่วยงานเดียวที่มีอำนาจที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ทั้งที่ประชาชนก็มีความเป็นอยู่ที่ดีอยู่แล้ว ซึ่งแนวคิดดังกล่าวไม่ได้สอดคล้องกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังไม่ได้เกิดขึ้นจากหน่วยสังคมเดียวคือ “รัฐ” ขณะเดียวกันการศึกษาวิจัยดังกล่าวควรให้ความสำคัญกับการศึกษาพลวัตการผลิตสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อคนในชุมชนจะได้มีส่วนร่วมในการตั้งและตอบคำถามเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในระดับใดระดับหนึ่งด้วย อย่างไรก็ตามงานวิจัยทั้ง 2 เรื่องได้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาชุมชนไม่ว่าจะหวังดีต่อชุมชนอย่างไร หากต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชน ไม่เช่นนั้นผลของการพัฒนาจะกลับกลายเป็นทำร้ายชุมชน ในขณะเดียวกันชุมชนก็ได้เรียนรู้ว่าการรอรับการพัฒนาจากรัฐอย่างไม่รู้ร้อนรู้หนาวเป็นหนทางการพัฒนาที่จะส่งผลต่อความอ่อนแอของชุมชนเอง และการลุกขึ้นยืนหยัดอย่างเข้มแข็งไม่ได้เป็นการดูแลโดยภาครัฐอีกต่อไป แต่ต้องเป็นการดูแลร่วมกันและการพึ่งพาตนเองมากกว่าการพึ่งพารัฐน่าจะเป็นวิธีที่ไม่ขัดแย้งกับรัฐอีกต่อไปก็ได้

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

การศึกษาและรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนป่าจากในกลุ่มน้ำปากพองที่กล่าวมาข้างต้นเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถทำให้มองเห็นความเคลื่อนไหวของชุมชนซึ่งมีวิถีการดำรงชีวิตขึ้นอยู่กับการพยากรณ์ป่าจากเป็นหลัก จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาจากมิติในปัจจุบัน ด้วยงานศึกษาดังกล่าวจึงเป็นเพียงการศึกษาให้เห็นสภาพของป่าจากในเชิงนิเวศ ไม่ได้เน้นการศึกษาคนซึ่งดำรงชีวิตสัมพันธ์อยู่กับป่าจาก นอกจากนี้งานวิจัยส่วนใหญ่ก็ไม่ได้กล่าวถึงผลกระทบที่ป่าจากและชุมชนได้รับจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพองอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในส่วนของชุมชนป่าจาก ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ ตลอดจนการปรับตัวของชุมชนป่าจากในการจัดการและรักษาทรัพยากรในชุมชน ที่สามารถมองเห็นเป็นพลวัตทั้งมิติภายในและมิติจากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ผู้วิจัยมีกรอบความคิดที่มองเห็นชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนานั้นไม่ได้ตกอยู่ใต้อาณัติยอมจำนน (Passive) แต่มีลักษณะตื่นตัว (Active) เพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดการทรัพยากร ในขณะเดียวกันก็พยายามสร้างทางเลือกใหม่ๆ เพื่อปรับตัวด้านการประกอบอาชีพ อย่างไรก็ตามความสามารถในการปรับตัวด้านการประกอบอาชีพของคนกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ก็มีทั้งที่เป็นลักษณะร่วมกันและแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ และประสบการณ์ที่คนแต่ละกลุ่มมีอยู่ โดยการปรับตัวอาจปรากฏในรูปของการผลิตที่เข้มข้นมากขึ้น ความหลากหลายของผลผลิต การพัฒนาระบบการจัดการให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และการออกไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่ออธิบายและวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ โดยใช้วิธีการศึกษาข้อมูลดังต่อไปนี้

1. การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อจะเป็นการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น ที่จะช่วยในการวิเคราะห์และตีความข้อมูล โดยแหล่งข้อมูลเอกสารได้แก่ งานวิจัย ตำรา สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ หนังสือ วารสาร จุลสาร เอกสารจากหน่วยงานภาครัฐ และองค์กรเอกชน วรรณกรรมท้องถิ่น

2. การศึกษาข้อมูลภาคสนาม

2.1 การศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณโดยใช้แบบสอบถามเพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานของครัวเรือน เช่น สมาชิกของครัวเรือน รายได้ของครัวเรือน การเป็นหนี้ ช่วงเวลาการทำงาน กู้ยืม การครอบครองและการใช้ที่ดิน จำนวน 888 ครัวเรือน จากจำนวนครัวเรือนทั้งหมดในช่วง ปี พ.ศ. 2552 จำนวน 1,026 ครัวเรือนเพื่อใช้ประกอบการอธิบายสนับสนุนข้อมูลเชิงคุณภาพ

2.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยสัมภาษณ์ผู้อาวุโสและประชาชนชาวบ้านเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและบริบทของชุมชน ระบบการผลิตจากในอดีต ลักษณะของชุมชนในปัจจุบัน รวมทั้ง สัมภาษณ์ชาวบ้าน พ่อค้าซื้อน้ำตาลจาก ผู้นำชุมชน กลุ่มสุรากลั่น และกลุ่มน้ำตาลจาก

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

2.3 เปิดเวทีชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และข้อมูลระหว่างคนในชุมชน สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร และการศึกษาภาคสนามมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เห็นทั้งภาพย่อยและภาพรวม เพื่อตอบคำถามการวิจัยให้ครบถ้วนถูกต้องและสมบูรณ์ ตามลักษณะการสร้างองค์ความรู้จากฐานราก (Grounded Theory) (นาถภรณ์ ทะวานนท์และคณะ, 2550) โดยจะเสนอผลการศึกษาเข้าสู่กระบวนการตรวจสอบข้อมูลจากชาวบ้านในพื้นที่ รวมทั้งมีการนำเสนอผลการศึกษาในเวทีสัมมนาทางวิชาการเพื่อวิพากษ์วิจารณ์และปรับปรุงข้อมูล โดยมีผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนหลากหลายทั้งชาวบ้านในพื้นที่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ผู้ทรงคุณวุฒิจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

3. หน่วยวิเคราะห์

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาพัฒนาการของการทำจากของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ โดยเฉพาะผลกระทบที่เกิดจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง หน่วยวิเคราะห์ของงานวิจัยนี้คือความสัมพันธ์ในการผลิตและการปรับตัวของเกษตรกรผู้ทำจากกลุ่มต่างๆ

ผลการวิจัย

1. บ้านขนานนาก: ชุมชนนาข้าวและทำจาก

ชุมชนขนานนากมีประชากรทั้งสิ้น 5,295 คน จำนวน 1,342 ครัวเรือน แยกเป็นเพศชาย จำนวน 2,671 คน เพศหญิง จำนวน 2,624 คน มีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 หมู่บ้าน หมู่ที่ 1 บ้านขนานนาก หมู่ที่ 2 บ้านป่าขลุ หมู่ที่ 3 บ้านบางวุ่น หมู่ที่ 4 บ้านท่านา

หมู่ที่ 5 บ้านปากช่อง หมู่ที่ 6 บ้านบางอุดม หมู่ที่ 7 บ้านสระศรีเมือง หมู่ที่ 8 บ้านบางตะลุมพอง หมู่ที่ 9 บ้านบ่อคนทีและหมู่ที่ 10 บ้านหน้าโกฏี โดยมีพื้นที่ทั้งหมดจำนวน 17,220 ไร่ หรือประมาณ 54 ตารางกิโลเมตร (องค์การบริหารส่วนตำบลขนานนา, 2558) จากการสำรวจของผู้วิจัย พบว่า ครัวเรือนในตำบลขนานนามากมีสมาชิกเฉลี่ย 4.42 คน และโดยเฉลี่ยแล้วมีสมาชิกในครัวเรือนทำงานในพื้นที่ตำบลขนานนา 3.37 คน ทำงานนอกพื้นที่ 1.05 คน ความหนาแน่นของประชากรเฉลี่ย 2,500 คนต่อตารางกิโลเมตร

จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานชุมชนในปีพ.ศ.2552 พบว่า เมื่อพิจารณารายได้ของครัวเรือนพบว่า ครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ย 4814.80 บาทต่อเดือน และเมื่อพิจารณาแหล่งที่มาของรายได้ พบว่า ครัวเรือนในตำบลขนานนาส่วนใหญ่มีรายได้จากการรับจ้างในภาคการเกษตร การทำน้ำตาลจากและรับราชการ ตามลำดับ ส่วนรายได้จากการทำนาข้าวนั้นมีน้อยมากคือ ร้อยละ 1.50 ของรายได้เฉลี่ยทั้งหมด ทำให้ครัวเรือนในตำบลขนานนามีค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าวสารบริโภคค่อนข้างมากคือ เฉลี่ยเดือนละ 589 บาท และมีหนี้สินเฉลี่ย 94318.60 บาท สำหรับการถือครองที่ดิน ครัวเรือนในตำบลขนานนามีที่ดินถือครองเฉลี่ย 11 ไร่ (เฉพาะที่ดินในตำบล) โดยที่ดินจะใช้ในการผลิตเพียง 6.8 ไร่ (คิดเป็นร้อยละ 61.82 ของพื้นที่ถือครอง) ส่วนอีก 4.2 ไร่จะปล่อยทิ้งร้าง (คิดเป็นร้อยละ 38.18 ของพื้นที่ถือครอง) พื้นที่บ่อกึ่งร้างเฉลี่ย 2.7 ไร่ และที่ดินนาร้างเฉลี่ย 1.2 ไร่

ชุมชนขนานนามากตั้งอยู่ริมฝั่งอ่าวไทยฝั่งตะวันตกติดต่อกับแม่น้ำปากพนัง ในอดีตขนานนามากมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะสมแก่การเพาะปลูก และการทำประมง วิธีการผลิตของคนในชุมชนจึงสัมพันธ์กับระบบนิเวศ 2 นิเวศที่สำคัญ คือ

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

1.1 นิเวศน้ำจืด : การทำนาข้าว พื้นที่ของชุมชนชนานาบก เป็นที่ราบทุ่งนากว้างใหญ่ ทำให้ในอดีตทุกหมู่บ้านในชุมชนมีการทำนาข้าวเป็นอาชีพหลัก แม้กระทั่งชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้บริเวณชายฝั่งทะเล เงื่อนไขสำคัญที่ชุมชนริมชายฝั่งทะเลสามารถปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก เพราะในอดีตมีชายหาดและป่าชายเลนทอดตัวกั้นระหว่างทะเลกับผืนดินกว่า 2 กิโลเมตร นอกจากนี้ในพื้นที่ยังมีพันธุ์ข้าวที่ทนทานต่อความเค็มของน้ำได้เป็นพิเศษ เช่น ข้าวพันธุ์ยาโค รวมทั้งมีระบบการจัดการน้ำที่เรียกว่า “มาบ”³ กั้นไม่ให้น้ำเค็มรุกเข้าท่วมนาข้าว

1.2 นิเวศน้ำกร่อย : การทำจากและประมงพื้นบ้าน เป็นระบบนิเวศที่สำคัญต่อการดำรงชีพในฐานะทุนในการผลิตเทียบเท่ากับนิเวศน้ำจืด ทั้งนี้เพราะพื้นที่เกือบครึ่งหนึ่งของชุมชนชนานาบกเป็นป่าชายเลนที่มีต้นจากขึ้นอยู่หนาแน่น ดังนั้นชุมชนจึงมีอาชีพทำจากเป็นอาชีพหลักควบคู่มากับการทำนามานานกว่า 200 ปี

2. การเลี้ยงกุ้งกุลาดำ : ความรุ่งเรืองและความล่มสลายของชนานาบก

การเลี้ยงกุ้งกุลาดำในภาคใต้ เริ่มต้นครั้งแรกที่บริเวณอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อประมาณปี พ.ศ.2529 ด้วยการสนับสนุนของรัฐบาลในสมัยนั้นที่มีนโยบายให้มีการสำรวจพื้นที่เหมาะสมสำหรับการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในภาคใต้ หลังจากการเลี้ยงกุ้งในจังหวัด 3 สมุทร (สมุทรปราการ สมุทรสาคร และสมุทรสงคราม) และภาคตะวันออกเข้าสู่ภาวะอิ่มตัว และผลจากการสำรวจพบว่า ที่ดินชายทะเลบริเวณอำเภอหัวไทร อำเภอปากพนัง

³ “มาบ” มีลักษณะเป็นลำคลองขนาดเล็กตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งกั้นระหว่างพื้นที่น้ำเค็มและน้ำจืด ช่วยในการจัดการน้ำเพื่อทำการเกษตรโดยอาจจะขุดขึ้นโดยชุมชนหรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

จังหวัดนครศรีธรรมราชและพื้นที่บริเวณอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เป็นพื้นที่ๆ เหมาะสมต่อการเลี้ยงกุ้งกุลาดำมากที่สุดในโลกเพราะเป็นพื้นที่ดินเหนียว (สุธัญญา ทองรักษ์, 2546)

ในปี พ.ศ.2532 คณะรัฐมนตรีจึงมีมติเห็นชอบและอนุมัติให้ดำเนินการ “โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเพื่อการเลี้ยงกุ้งทะเล โดยใช้เทคโนโลยีแผนใหม่และระบบชลประทานน้ำเค็ม” มีวัตถุประสงค์ที่จะมุ่งพัฒนาอาชีพ ลดปัญหาความยากจนของประชากรด้วยการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งบริเวณลุ่มน้ำปากพนังเพื่อเพาะเลี้ยงกุ้ง สำหรับชุมชนขนาดกลาง ถือเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีความเหมาะสมกับการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ โดยเฉพาะในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณริมชายฝั่งทะเล กล่าวคือ หมู่ที่ 5 บ้านบางตำเสก หมู่ที่ 6 บ้านบางอุดม หมู่ที่ 7 บ้านสระศรีเมือง หมู่ที่ 8 บ้านบางตะลุมพอง หมู่ที่ 9 บ้านบ่อคนที และ หมู่ที่ 10 บ้านหน้าโกฏิ

ช่วงระหว่าง พ.ศ.2530-2542 ถือเป็นช่วงเวลาที่นากุ้งเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนขนาดกลาง ผู้ที่นำนากุ้งเข้ามาในชุมชนขนาดกลางเป็น 2 คนแรก ได้แก่ นายสุชาติ โปนทอง และนายสวัสดิ์ สุขศรีเมือง⁴ ซึ่งอาศัยอยู่ในหมู่ที่ 8 บ้านตะลุมพอง ในช่วงปี พ.ศ.2531-2532 ทั้งสองคนได้เริ่มขุดพื้นที่นาและป่าจากของครอบครัว เพื่อทำเป็นบ่อเลี้ยงกุ้ง ปรากฏว่าได้รับผลตอบแทนสูง ทำให้ชาวบ้านคนอื่นๆ ได้ปรับเปลี่ยนอาชีพดั้งเดิมทั้งจากการทำนา ทำน้ำตาลจาก ทำประมงหันมาทำนากุ้งมากกว่าครึ่งของครัวเรือนทั้งหมดในขนาดกลาง นอกจากจะขุดพื้นที่นา และพื้นที่ป่าจาก บางส่วนเป็นบ่อเลี้ยงกุ้งแล้ว ในระยะหลังมีนายทุนจากภายนอกเข้ามาซื้อและเช่าที่ดินเพื่อทำนากุ้งกันมากขึ้น⁵

⁴ สัมภาษณ์ เดโช เรืองศิริ และภักดี สุวรรณรัตน์

⁵ สัมภาษณ์ คล้อย เนินพรหม

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

การขยายตัวขยายตัวของการเลี้ยงกุ้งส่งผลให้พื้นที่ป่าจากซึ่งอยู่ในพื้นที่น้ำกร่อยเหมาะสมสำหรับการเลี้ยงกุ้งจึงถูกแปรสภาพเป็นบ่อกุ้งอย่างรวดเร็ว ขณะที่ครัวเรือนซึ่งทำนาซึ่งได้รับผลกระทบจากราคาข้าวตกต่ำและน้ำท่วมนาข้าวเสียหาย 3 ปี ต่อเนื่องกัน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531-2533 ก็เริ่มหันไปเลี้ยงกุ้ง ในช่วงปี พ.ศ.2534 การทำนากุ้งจึงได้ขยายเข้ามาสู่พื้นที่น้ำจืดมากขึ้น ทั้งนี้เมื่อชาวบ้านซึ่งเคยทำนา เคยทำน้ำตาลจาก ทำประมงเลี้ยงเหินว่าการทำนากุ้งมีกำไรสูง จึงตัดสินใจหันมาเลี้ยงกุ้งเพิ่มจำนวนมากขึ้น เพราะจากประสบการณ์ที่ผ่านมาชุมชนมีการทำนามาถึงข้าวลูกข้าวหลานแล้วก็ยังคงจนอยู่เหมือนเดิม ดังคำบอกเล่าผ่านผ่านประสบการณ์ผู้เลี้ยงกุ้งในชุมชน⁶

“เลี้ยงได้กำไรสัก 2-3 น้ำก็อยู่ได้แล้ว”

“ราคาข้าวไม่ดี นากุ้ง มันได้มาก สามเดือนได้เป็นแสนเป็นล้าน”

“ตางค์มันยังขึ้น จ่ายเพลิน ซื้รถรด ได้เป็นเจ้าแก้ว แต่แรกช่วงนากุ้งบูมมีการสังสรรค์ทุกวัน”⁷

ทั้งนี้แม้ว่าการเลี้ยงกุ้งเป็นอาชีพที่มีการลงทุนสูง ชาวบ้านในชุมชนขนาดต่างก็มีความต้องการจะผันตัวเองเป็นผู้เลี้ยงกุ้ง โดยสาเหตุของการเปลี่ยนไปทำนากุ้งประการสำคัญ คือ การปล่อยสินเชื่อของสหกรณ์ปากพนังและธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) รวมทั้งมีการชุดนากุ้งให้ฟรี เพื่อส่งเสริมการเลี้ยงกุ้ง

⁶ สัมภาษณ์ เอื้อน สกุนา และดวงใจ สกุนา

⁷ สัมภาษณ์ พวน สนธิมีโน และเสริม เกิดสม

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนครัวเรือนที่เลี้ยงกุ้งแยกเป็นหมู่บ้านและระยะเวลาในการเลี้ยงกุ้ง

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	ครัวเรือนที่ทำนากุ้ง	เฉลี่ยจำนวนปีที่ทำ
1	บ้านขนานนก	24	4.49
2	บ้านหัวป่าขลุ	26	3.65
3	บ้านบางขุน	40	6.34
4	บ้านท่านา	53	3.51
5	บ้านบางตำเสก	29	2.95
6	บ้านบางอุดม	46	4.79
7	บ้านสระศรีเมือง	69	5.52
8	บ้านบางตะหลุมพอ	98	9.16
9	บ้านบางคณฑี	59	5.43
10	บ้านหน้าโกฏี	61	3.17
รวม		505	5.03

ในช่วงปี พ.ศ.2538 สัญญาณความไม่ยั่งยืนของการเลี้ยงกุ้งได้เริ่มแสดงให้เห็น น้ำในคลองเริ่มเสีย อันเป็นผลมาจากการขยายพื้นที่เลี้ยงกุ้งจากบริเวณชายฝั่งเข้ามาในพื้นที่น้ำจืดโดยไม่มีการควบคุม ส่งผลให้เกษตรกรบางส่วนที่เปลี่ยนไปทำนากุ้งบางส่วนเริ่มหยุดทำนากุ้งเพื่อรอดูท่าที

“เราเคยทำนากุ้งได้เป็นกอบเป็นกำ เราจะหันไปทำอย่างอื่นให้หลุดค่าติด เราทำไม่ลง”

“เราว่าติดจ้งแล้วได้กองทุนเงินล้านมาทำอีกน้ำก่อนหล่าวกลับติดซ้ำเข้าไปเลย”

“เราว่าอีแซ้น (ลองพยายาม) อีกสักน้ำเพื่อให้หลุดค่าติดแต่ยังแซ้น ยิ่งเข้า”⁸

⁸ สัมภาษณ์ เชื้อบ ขนานแก้ว

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

ขณะที่ในช่วงดังกล่าว โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เริ่มเข้ามาสำรวจเพื่อก่อสร้างประตูปรับน้ำอุทกวิทยาประสิทธิ์ และประตูปรับน้ำย่อย เพื่อแก้ไขปัญหาน้ำเค็มรุกเข้าท่วมนาข้าวและพื้นที่น้ำจืด ในช่วงเวลานั้นก็มีการประชุมหารือระหว่างหน่วยงานราชการกับแกนนำชุมชนเพื่อตกลงเรื่องเขตแบ่งพื้นที่น้ำเค็มน้ำจืด ในขณะที่กระแสรักทำนา กุ้ง กุ้ง กุ้ง ก็ยังเป็นที่ต้องการของคนในชุมชนมากกว่าการทำน้ำตาลจากและการทำนา ประกอบกับแกนนำส่วนใหญ่ในชุมชนก็เป็นผู้ทำนา กุ้ง อยู่ ในขณะนั้น จึงได้สนับสนุนแนวทางให้แบ่งเขตพื้นที่ก่อสร้างประตูปรับน้ำลึกเข้ามารอบคลุมพื้นที่ป่าจากส่วนใหญ่ เช่น หมู่ที่ 5 บ้านปากช่องและบ้านบางตำเสก หมู่ที่ 6 บ้านบางอุดม หมู่ที่ 7 บ้านสระศรีเมือง และหมู่ที่ 8 บ้านบางตะลุมพอง ซึ่งเท่ากับการขยายที่พื้นที่น้ำเค็มให้รุกเข้ามาในพื้นที่น้ำจืดนั่นเอง

เมื่อประตูปรับน้ำในโครงการก่อสร้างแล้วเสร็จช่วงปี พ.ศ. 2542 เป็นต้นมา ประตูปรับน้ำทั้งหมดกลับมีการปิดบานประตูเพื่อกั้นน้ำเค็มมากกว่าเปิดประตูเพื่อไล่ขังน้ำเค็ม เงื่อนไขดังกล่าวกลายเป็นสาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศครั้งใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและชุมชนขนานบนาก เพราะทำให้สภาพน้ำไม่มีการไหลเวียนหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำตาย” ทำให้เกิดน้ำเสียไม่สามารถใช้เพื่อการเกษตรได้เต็มที่ กล่าวสำหรับนา กุ้ง เมื่อ น้ำตาย เชื้อโรคต่างๆ ก็ควบคุมได้ยาก ในช่วงปี พ.ศ. 2543 ความต้องการเลี้ยงกุ้งเริ่มถดถอยลงท่ามกลางหนี้สินติดตัวจำนวนมากชาวบ้าน บ่อ กุ้ง ร้าง มีปรากฏให้เห็นมากขึ้นและกลายเป็นอนุสรณ์ของการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนของคนในชุมชนจนถึงปัจจุบัน

3. ขนابนาท : การเข้ามาของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นโครงการพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ปี พ.ศ.2521 หากเริ่มดำเนินการอย่างเป็นทางการ ในปี พ.ศ.2537 และได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีให้เริ่มดำเนินงานมาตั้งแต่วันที่ 7 พฤศจิกายน 2538 โดยมีระยะเวลาดำเนินการ 8 ปี ต่อมาคณะรัฐมนตรีให้ขยายระยะเวลาดำเนินการเป็น 10 ปี จนแล้วเสร็จในปี 2547 ใช้งบประมาณดำเนินการ 15,852.35 ล้านบาท แบ่งเป็นแผนงานด้านชลประทานและโครงสร้างพื้นฐาน 13,379.60 ล้านบาท และแผนปฏิบัติการแก้ไขและพัฒนาสิ่งแวดล้อมเป็นเงิน 2,472.75 ล้านบาท (ขจรจบ กุสุมาวลี, 2547) โดยตั้งเป้าหมายของโครงการไว้ 6 ประเด็นหลัก กล่าวคือ

1. ป้องกันการรุกรานของน้ำเค็มเข้าไปทำลายพื้นที่การเกษตรในพื้นที่น้ำจืด

2. เกิดแหล่งน้ำจืดประมาณ 70 ล้านลูกบาศก์เมตร เป็นประโยชน์กับพื้นที่เพาะปลูกสองฝั่งลำน้ำในฤดูฝนประมาณ 521,500 ไร่ ในฤดูแล้งประมาณ 240,000 ไร่ และใช้เป็นแหล่งน้ำจืดเพื่อการอุปโภคและบริโภคด้วย

3. คลองระบายน้ำของโครงการสามารถลดพื้นที่ ที่เคยเกิดอุทกภัยในแต่ละปีลงได้มากเพราะสามารถระบายน้ำให้ไหลลงสู่ทะเลได้สะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น

4. จัดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรนาทุ่งและเกษตรกรที่เพาะปลูกพืช เนื่องจากมีการแบ่งเขตการใช้ที่ดินอย่างชัดเจน

5. แม่น้ำปากพนังและลำน้ำสาขา เป็นแหล่งเพาะเลี้ยงและขยายพันธุ์สัตว์น้ำจืด

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

6. ช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศในลุ่มน้ำปากพนังให้กลับคืนสู่สภาพเดิมในอดีต

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ครอบคลุมพื้นที่ 13 อำเภอของ 3 จังหวัด อันได้แก่ อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอร่อนพิบูลย์ อำเภอจุฬาภรณ์ อำเภอหัวไทร อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอมะนัง อำเภอลานสกา อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช รวมถึงพื้นที่อำเภอควนขนุน อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งบริเวณพื้นที่ดังกล่าว มีประชาชนอาศัยอยู่มากกว่า 600,000 คน มีพื้นที่ตามขอบเขตการปกครองประมาณ 3.2 ล้านไร่

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีประตุระบายน้ำอุทกวิทยาประสิทธิภาพเป็นประตุหลักที่กั้นแม่น้ำปากพนัง ซึ่งก่อสร้างเสร็จพร้อมกันเปิดทำการในปี พ.ศ.2542 รวมทั้งประตุน้ำท่าพญา ประตุน้ำเสื่อหิง ประตุน้ำแพรกเมือง และประตุน้ำหน้าโกฏี อย่างไรก็ตามด้วยปริมาณน้ำจืดต้นทุนมีน้อย ประตุระบายน้ำดังกล่าวจึงไม่สามารถบริหารจัดการน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ วัตถุประสงค์หลักของโครงการที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้นไม่สามารถดำเนินการได้จริงในทางปฏิบัติและมีแนวโน้มที่จะส่งผลกระทบต่อเกษตรกรในระยะยาวด้วยหากไม่ได้รับการแก้ไข เพราะหากนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 เป็นต้นมาซึ่งเป็นปีที่โครงการดังกล่าวก่อสร้างประตุระบายน้ำแล้วเสร็จ พบว่า ประตุระบายน้ำทั้งหมดต้องปิดประตุน้ำเพื่อกั้นน้ำเค็มรุกมากกว่าเปิดประตุเพื่อไล่ขยับน้ำเค็ม

การปิดประตุระบายน้ำส่งผลให้ระบบน้ำในชุมชนส่วนใหญ่เปลี่ยนระบบนิเวศเป็น 2 น้ำ คือ น้ำเค็มและน้ำจืด จึงได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยเฉพาะชุมชนขนาดใหญ่ซึ่งต้องการน้ำกร่อยหล่อเลี้ยงการเจริญเติบโตของต้นจาก การสูญเสียนิเวศน้ำกร่อยทำให้รายได้ของ

ผู้ทำน้ำตาลจากลดลงโดยเฉพาะป่าจากในพื้นที่ล่างเขื่อน (โซนน้ำเค็ม) การทำจากลดลงกว่า 80 เปอร์เซ็นต์เมื่อวัดจากช่วงเวลาในการทำจาก แต่เดิมปีละ 10 เดือนเหลือเพียง 2 เดือน ในขณะที่ช่วงระยะเวลา 2 เดือนของการผลิตหากวัดในเชิงปริมาณผลผลิตต่อวัน พบว่า ผลผลิตลดลงกว่า 50 เปอร์เซ็นต์ ทั้งนี้เกษตรกรต้องใช้แรงงานเพิ่มขึ้นด้วย การทำน้ำตาลจากในพื้นที่น้ำเค็มชั้นใน และพื้นที่น้ำจืด ซึ่งก็มีแนวโน้มว่าจะต้องหยุดการทำจากในระยะอีกไม่นาน

ผลกระทบดังกล่าวเมื่อรวมเข้ากับผลกระทบจากการทำนาุ้งที่ชุมชนได้รับมาก่อนในช่วงก่อนหน้านี้ จึงส่งผลกระทบต่อครัวเรือนผู้ผลิตน้ำตาลจากทั้งด้านเศรษฐกิจและด้านอื่น ๆ อย่างรุนแรง อาทิเช่น ปัญหาหนี้สิน การย้ายถิ่น การเปลี่ยนอาชีพเข้าสู่แรงงานรับจ้าง เป็นต้น ผลกระทบต่างๆ เหล่านี้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สร้างแรงกดดันให้แก่ครัวเรือนที่ไม่สามารถพึ่งพิงฐานทรัพยากรในชุมชนได้อย่างยั่งยืนอีกต่อไป

4. เงื่อนไขการปรับตัวของชุมชนขนานมากหลังการเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

สำหรับชุมชนเกษตรกรรมเมื่อต้องเลือกน้ำก็ต้องเลือกระบบการผลิตที่สอดคล้องกับน้ำ โดยเฉพาะครัวเรือนในพื้นที่น้ำกร่อยที่ถูกมองข้ามมาโดยตลอด นับตั้งแต่เริ่มคิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง คำถามที่ตามมาคือ ครัวเรือนที่อาศัยในพื้นที่น้ำกร่อยจะมีเงื่อนไขในการดำรงชีพอย่างไร มีแนวโน้มของชีวิตอย่างไร มีฤดูกาล และน่าจะมีวิกฤตในชีวิตอะไรบ้าง เงื่อนไขเหล่านี้สร้างความเปราะบางหรือสร้างความเข้มแข็งอย่างไรบ้าง ขณะเดียวกันกลายเป็นเงื่อนไขในการปรับตัวของคนในชุมชนขนานมากน้อยเพียงไร ซึ่งผู้วิจัยขอเสนอเงื่อนไขในการปรับตัวของคนในชุมชนขนานมากภายหลังจากการเกิดขึ้นของ

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง 2 เดือนข้างหน้าต่อไปนี้

เดือนที่ 1 ความเปราะบางจากปัญหาหนี้สินของครัวเรือน ในปี พ.ศ.2531 มีครัวเรือนเกินกว่าครึ่งของชุมชนขนานนากรเข้าไปเกี่ยวข้องกับการทำนาถ้ำ โดยส่วนใหญ่จะเป็นผู้เลี้ยงกุ้ง ส่วนคนที่ไม่ได้เลี้ยงก็ให้เช่าที่ดิน ปล่อยเงินกู้ รับจ้างคูตดินเลน รับจ้างเหมาจับกุ้ง เป็นแรงงานรับจ้างรายเดือนและรายวัน ในช่วงเวลาดังกล่าวจนถึงประมาณปี พ.ศ.2543 ครัวเรือนในชุมชนขนานนากรเข้าไปเกี่ยวข้องในธุรกิจนาถ้ำด้วยเงื่อนไขและวิธีการที่แตกต่างกัน รวมทั้งระยะเวลาที่ไม่เท่ากัน ทั้งนี้จากการเก็บข้อมูลระดับครัวเรือนของผู้วิจัยพบว่า หนี้สินของครัวเรือนในตำบลขนานนากรอยู่ในระดับสูงเมื่อเทียบกับรายได้ต่อเดือน กล่าวคือมีรายได้เฉลี่ย 4,814.80 บาท มีหนี้สิน 94,318.60 บาท เมื่อประมวลจากรายจ่ายโดยมีสมาชิกครัวเรือน จำนวนเฉลี่ย 4 คนต่อครัวเรือนความสามารถในการใช้หนี้ของครัวเรือนจึงมีขีดจำกัดอย่างยิ่ง

เดือนที่ 2 ความเปราะบางจากความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนขนานนากรแม้ว่าระบบนิเวศจะถูกทำลายจากการเลี้ยงกุ้งไปจำนวนหนึ่ง หากชาวบ้านก็ยังมีปัญญาในการจัดการทรัพยากรอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติอยู่พอสมควร ขณะที่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาครัฐโดยมีการก่อสร้างประตูระบายน้ำขวางกั้นการขึ้นลงของน้ำตามธรรมชาติ แบ่งแยกพื้นที่ออกเป็นพื้นที่เขตน้ำจืดและเขตน้ำเค็ม และได้ทำลายระบบนิเวศน้ำกร่อยไปโดยการแบ่งนิเวศลักษณะดังกล่าวส่งผลกระทบต่อทั้งป่าจากในพื้นที่น้ำจืดและน้ำเค็มในตำบลขนานนากร เพราะต้นจากไม่สามารถเจริญเติบโตได้ทั้งในน้ำจืดและน้ำเค็ม พื้นที่ป่าจากส่วนใหญ่ของชุมชนขนานนากร จึงตั้งอยู่ในระบบนิเวศที่มีความเสี่ยง ไม่ว่าจะเป็นป่าจากใน หมู่ที่ 5 บ้านปากช่อง

หมู่ที่ 6 บ้านบางอุดม หมู่ที่ 7 บ้านสระศรีเมือง และหมู่ที่ 8 บ้านบางตะลุมพอง ส่วนพื้นที่น้ำจืดซึ่งเป็นป่าจากที่ตั้งอยู่เหนือประตูระบายน้ำ อุทกวิทยาประสิทธิ์ ขาดแคลนน้ำเค็มมาเจือจาง ระบบน้ำนิ่งและเน่าเสีย เช่น พื้นที่ในหมู่ที่ 1 บ้านขนานนาก หมู่ที่ 2 บ้านป่าขลุ หมู่ที่ 3 บ้านบางวูน และบางส่วนของหมู่ที่ 4 บ้านท่านา ทำให้ปริมาณน้ำหวานจากกลดลง ต้นจากเจริญเติบโตได้ไม่เต็มที่ ระยะเวลาในการทำจากต่อช่วงฤดูกาล ลดลง จาก 8-10 เดือนต่อปี เหลือเพียง 2-4 เดือนต่อปี รายได้ของผู้ทำน้ำตาลจากกลดลง ดังนั้นการจัดการระบบน้ำกร่อยในพื้นที่ป่าจากของชุมชนจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการดำรงอยู่หรือล้มหายไปของระบบเศรษฐกิจป่าจาก

5. การปรับตัวด้านอาชีพของครัวเรือน: แนวทางและความหลากหลาย

เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลของชุมชนขนานนาก พบว่า ท่ามกลางผลกระทบที่เกิดขึ้นครัวเรือนกลุ่มต่างๆ ได้พยายามปรับตัวด้านอาชีพอย่างเต็มที่เพื่อให้ครอบครัวสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ทั้งนี้พบว่า กลยุทธ์การปรับตัวที่สำคัญจำแนกออกได้เป็น 2 กลยุทธ์ คือกลยุทธ์ที่หนึ่ง การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตทางการเกษตร กลยุทธ์ที่สอง คือ การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตนอกภาคเกษตร ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1 การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตในภาคเกษตรกรรม

กระบวนการปรับตัวของครัวเรือนบนพื้นฐานการผลิตในภาคเกษตรกรรม เป็นหลัก โดยการปรับตัวในภาคเกษตรแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ 1) การปรับตัวแบบปฐมภูมิ และ 2) การปรับตัวแบบทุติยภูมิ ซึ่งมีรายละเอียดต่อไปนี้

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

1) การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบปฐมภูมิ

การปรับตัวแบบปฐมภูมิของครัวเรือนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนขนาดกลาง เกิดจากเงื่อนไขของทรัพยากรธรรมชาติ และระบบนิเวศเป็นปัจจัยที่สำคัญเนื่องจากการปรับตัวแบบปฐมภูมิต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ การปรับตัวแบบปฐมภูมิจึงต้องปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขที่แตกต่างกันของครัวเรือน จากการศึกษาพบว่า มีรูปแบบในการปรับตัว 2 ลักษณะ คือ 1.1) การปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น และ 1.2) การใช้ทรัพยากรส่วนรวมอย่างเข้มข้น โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1) การปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น แบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบที่ 1 การปรับตัวโดยการกลับมาทำนาข้าว เมื่อย้อนกลับไปในอดีตพบว่า อาชีพทำนาเพื่อการจำหน่ายของครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนขนาดกลางได้ลดลงอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา สาเหตุสำคัญมาจากต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น การขาดแคลนแรงงาน และผลกระทบต่อเนื่องจากความต้องการผลผลิตจำนวนมากเพื่อขาย ชาวนาจึงต้องหันมาปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริมแทนพันธุ์ข้าวท้องถิ่น มีการใช้เทคโนโลยีการผลิตแทนคนและสัตว์ แม้ว่าจะผลิตได้มากขึ้นแต่กำไรน้อยเพราะลงทุนสูง ขณะเดียวกันราคาข้าวก็ตกต่ำลง อย่างไรก็ตาม ในช่วงปี พ.ศ.2544-2549 การทำนาเริ่มมีการปรับตัวไปตามการขยายตัวของตลาดอีกครั้ง ครัวเรือนชาวนาจึงมีความเชื่อมั่นในการทำนาด้วยสาเหตุที่ราคาข้าวปรับตัวสูงขึ้นและทรงตัวอยู่ในระดับสูงต่อเนื่อง มีนายทุนเข้ามาติดต่อซื้อข้าวถึงแปลงนาเพิ่มขึ้น ชาวนาจึงเริ่มให้ความสำคัญกับรายละเอียดต่างๆ ในการทำนามากขึ้น ชาวนาจึงเริ่มมีการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่ตลาดมีความต้องการ มีการวางแผนการจัดการน้ำ

ในช่วงปี พ.ศ.2550 คริวเรือนชานาเริ่มให้ความสนใจในการทำเหมืองขึ้น มีคริวเรือนให้ความสนใจทำนาประมาณ 100 คริวเรือน เพราะทิศทางของราคาข้าวมีแนวโน้มที่ดี โรงสีในชุมชนที่ชื่อว่า “ชนโสภณ” มีการขยายกำลังการผลิตและหันมาทำนาในที่ดินของตนเองในพื้นที่อย่างจริงจัง กล่าวได้ว่าการดำเนินการของโรงสีชนโสภณ ซึ่งมีเจ้าของเป็นคนในพื้นที่ได้สร้างความมั่นใจให้แก่ชาวนารายอื่น ๆ การขยายตัวของการทำนาอย่างต่อเนื่องทำให้ความต้องการเช่าที่นาเพิ่มขึ้นด้วย อัตราค่าเช่านาจึงเพิ่มขึ้นจากไร่ละ 200 บาทต่อปี มาเป็น 250-300 บาทต่อปี อย่างไรก็ตามโรกิตีการทำนาข้าวนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2550 จนถึงปัจจุบันมีการปรับตัวโดยที่เชื่อมโยงกับนโยบายของรัฐเป็นสำคัญ โดยเฉพาะนโยบายรับจำนำข้าวที่ทำให้ชาวนาหันมาให้ความสำคัญกับการปลูกข้าวตามความต้องการรับซื้อของโรงสีเป็นหลัก

รูปแบบที่ 2 การปรับตัวโดยใช้ทรัพยากรป่าจากเป็นฐานการผลิต การขาดแคลนน้ำกร่อยเป็นข้อจำกัดอย่างยิ่งต่อการปรับตัวของคริวเรือนทำน้ำตาลจาก จากการศึกษ พบว่า ชุมชนชนานาน มีจำนวนคริวเรือนที่ทำน้ำตาลจากประมาณ 260 คริวเรือน คริวเรือนเหล่านี้ต้องประสบความเสี่ยงด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental risk) ป่าจาก ถูกกำหนดให้อยู่ในพื้นที่น้ำเค็มหรือน้ำจืด ทั้งที่ไม่ใช่ระบบนิเวศปกติของป่าจาก ซึ่งต้องการน้ำกร่อย ในขณะเดียวกันเมื่อพิจารณาถึงรายได้ของคริวเรือนที่ทำน้ำตาลจากที่ยังอยู่ในระดับสูงทำให้คริวเรือนที่มีที่ดินป่าจาก ยังมีความต้องการที่จะกลับไปใช้ที่ดินเพื่อทำน้ำตาลจากอย่างเข้มข้นอีกครั้ง การปรับตัวเพื่อเพิ่มศักยภาพในการทำน้ำตาลจากของคริวเรือนจึงก่อตัวขึ้นอย่างชัดเจนบนแนวทาง 3 แนวทาง ดังต่อไปนี้

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

แนวทางที่ 1 การปรับตัวโดยการใช้ที่ดินและแรงงานอย่างเข้มข้น โดยสามารถแบ่งกลุ่มการปรับตัวของครัวเรือน ได้ออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มที่สามารถทำน้ำตาลจากได้ 10 เดือนต่อปี จากการศึกษาพบว่า มีอยู่ประมาณเพียง 10 ครัวเรือน โดยมีที่ดินอยู่ในพื้นที่น้ำเค็มชั้นในและน้ำจืดภายหลังจากการแบ่งน้ำใหม่หลังจากเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

กลุ่มที่ 2 กลุ่มที่สามารถทำน้ำตาลจากได้ 8 เดือน จากการศึกษาพบว่า มีอยู่ประมาณ 90 ครัวเรือน ครัวเรือนเหล่านี้มีที่ดินอยู่ในพื้นที่น้ำเค็มชั้นในและน้ำจืดภายหลังจากการแบ่งน้ำใหม่หลังจากเกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งทำให้ความสมบูรณ์ของดินจากลดลง

กลุ่มที่ 3 กลุ่มที่สามารถทำน้ำตาลจากได้ 2-4 เดือน จากการศึกษาพบว่า มีประมาณ 160 ครัวเรือน และในจำนวนนี้มีผู้ที่เข้าป่าจากเพิ่มเติมประมาณ 30 ครัวเรือน โดยส่วนใหญ่มีที่ดินอยู่ในพื้นที่น้ำเค็มชั้นนอกภายหลังจากการแบ่งน้ำใหม่หลังจากที่มีโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

แนวทางที่ 2 การเพิ่มมูลค่าที่ดินของครัวเรือนเพื่อตอบสนองการผลิตน้ำตาลจาก เป็นการปรับตัวโดยให้ความสำคัญกับการปรับปรุงป่าจากและขยายการปลูกจากในที่ดินว่างเปล่า ก่อตัวขึ้นจากความต้องการน้ำตาลจากของตลาดเพิ่มขึ้นทำให้ราคาผลผลิตอยู่ในระดับสูงมาอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งต้นจากนั้นมีความยืดหยุ่นต่อระบบนิเวศค่อนข้างดี โดยเฉพาะสามารถเจริญเติบโตได้ทั้งในพื้นที่น้ำกร่อยและพื้นที่น้ำจืด ทำให้ครัวเรือนที่มีที่ดินว่างเปล่าซึ่งเป็นนาข้าวหรือนากุ้งร้าง

มองเห็นโอกาสในการสร้างมูลค่าของที่ดินดังกล่าว แม้ว่าการปลูกจากต้องใช้เวลาจนถึง 5 ปี แต่ก็มีความสอดคล้องกับเงื่อนไขต่างๆ ของชุมชนและครัวเรือนมากที่สุดทั้งในแง่ของระบบนิเวศ ความรู้ที่มีอยู่ และความแน่นอนของราคาและแหล่งรับซื้อผลผลิตในอนาคต การปลูกจากของครัวเรือนทำน้ำตาลจากในชุมชนมีแนวทาง 2 แนวทางคือ 1) การเพิ่มขีดความสามารถของไร่จากเดิม และ 2) การขยายไร่จากในพื้นที่ใหม่

แนวทางที่ 3 การเพิ่มช่องทางจำหน่ายและการต่อรองราคาน้ำตาลจาก การขายน้ำตาลจากนั้นเกษตรกรจะนิยมขาย 2 ระบบคือ ระบบแรกคือ ขายผ่านนายหน้าในพื้นที่โดยแม่ค้าจะให้นายหน้ารวบรวมผลผลิตคราวละมากๆ ทำให้ประหยัดเวลาและต้นทุนในการขนส่งรวมทั้งสามารถควบคุมปริมาณให้สอดคล้องกับความต้องการได้ ทั้งนี้ นายหน้าจะได้ค่ารวบรวมน้ำตาลจากปีละ 10 บาท โดยแม่ค้าจะเป็นผู้จ่าย ระบบที่สองคือ ขายตรงกับแม่ค้า โดยการประสานข้อมูลทางโทรศัพท์โดยตรงกับแม่ค้าทั้งนี้เมื่อรวบรวมน้ำตาลได้ประมาณ 10 ปีบ เจ้าของน้ำตาลจะโทรไปตามแม่ค้าหลังจากนั้นก็รอประมาณ 2-3 วัน เพื่อให้แม่ค้าสามารถนัดหมายผู้ขายน้ำตาลรายอื่นๆ ด้วย เมื่อรวบรวมน้ำตาลจำนวนหนึ่ง แม่ค้าก็จะนำรถเข้ามารับซื้อถึงบ้าน

รูปแบบที่ 3 การปลูกสน ซึ่งเป็นการผลิตรูปแบบใหม่ที่เข้ามาในพื้นที่ชุมชนขนาดใหญ่และมีเงื่อนไขที่สำคัญอยู่อย่างน้อย 3 ประการคือ 1) ที่ดินต้องอยู่ในพื้นที่น้ำจืดหรือน้ำกร่อย 2) ต้นทุนในการปลูกสูง โดยเฉพาะค่าจ้างกร่อง และ 3) การให้ผลผลิตยาวนานเพราะใช้เวลา 6-8 ปี เงื่อนไขนี้จึงเหมาะสมกับครัวเรือนเกษตรกรที่มีที่ดินในพื้นที่น้ำจืดหรือน้ำกร่อย มีเงินทุนสูงและมีอาชีพอื่นๆ เป็นอาชีพหลักในระหว่างรอการเจริญเติบโตของต้นสนและตัดจำหน่ายได้ สำหรับในพื้นที่ชุมชน

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

ขนานนาม พบว่า ผู้ที่ปลูกสนทั้งหมดเป็นครัวเรือนที่มีที่ดินขนาดใหญ่แต่ไม่มีแรงงานในการทำนา จึงปลูกสนเพื่อหวังผลตอบแทนสูงในระยะยาว สำหรับในพื้นที่ชุมชนขนานนามมีผู้ที่ปลูกสนประมาณ 8 รายเท่านั้น

การปลูกสนนั้นเหมาะกับครัวเรือนที่มีที่ดินว่างเปล่าประมาณ 5-10 ไร่ โดยที่ดินต้องอยู่ในเขตพื้นที่น้ำจืดเท่านั้นจึงจะมีความเหมาะสมในการปลูกสน ขณะเดียวกันครัวเรือนที่สามารถปลูกสนได้ต้องมีทุนเงินเพราะการปลูกสนต้องใช้ต้นทุนในการปรับที่ดินและซื้อพันธุ์ต้นสนราคาสูงมากทั้งนี้การปลูกสนนั้นจะให้ผลในระยะยาว คือประมาณ 6 ปี ดังนั้นครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินและทุนเงินไม่สามารถใช้การปลูกสนเป็นการปรับตัวของครัวเรือนได้

รูปแบบที่ 4 การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจเป็นรายได้เสริม ครัวเรือนบางครัวเรือนในชุมชนพยายามจะดำรงชีพในวิถีเกษตรแบบผสมผสานคือ ผลิตหลายอย่างและใช้ที่ดินอย่างคุ้มค่าที่สุด เช่น การปลูกพริก การปลูกผัก การปลูกผลไม้ รวมไปถึงการเลี้ยงเปิดเพื่อจำหน่ายไปเปิดเป็นเงินรายได้ประจำวัน การเลี้ยงไก่บ้านเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน การเลี้ยงหมูเพื่อขายเพื่อเป็นเงินเก็บ เช่นเดียวกับการเลี้ยงวัวเพื่อเป็นการสะสมทุนและสร้างความมั่นคงของครัวเรือน สำหรับการเลี้ยงหมูและเลี้ยงวัวนั้นส่วนใหญ่จะเลี้ยงครัวเรือนละ 2-5 ตัว เพราะประสบยุ่งยากในการเตรียมอาหาร อย่างไรก็ตามเกษตรกรที่มีผลผลิตหลายอย่างต่อหนึ่งครัวเรือนจำเป็นต้องมีความพร้อมเรื่องที่ดินและแรงงาน ซึ่งครัวเรือนลักษณะนี้มีจำนวนไม่มากนัก

1.2) การใช้ทรัพยากรส่วนรวมอย่างเข้มข้น : การทำประมง

การทำประมงในพื้นที่ขนานนามได้ยุติลงเช่นเดียวกับอาชีพอื่นๆ เมื่อกระแสน้ำกึ่งเข้ามาในพื้นที่ขนานนาม ชาวประมงในกลุ่ม

ที่มีที่ดินก็ผันตัวเองไปเป็นผู้เลี้ยงรายย่อย ส่วนผู้ที่ไม่มีที่ดินก็หันไปรับจ้าง ในนาทุ่งของบริษัทหรือนายทุนท้องถิ่นเป็นอาชีพหลักแทนการทำประมง การกลับมาทำประมงของครัวเรือนเหล่านี้ดำเนินไปอย่างค่อนข้างลำบาก เพราะการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติส่วนรวมของชุมชน สภาพน้ำในคลองหัวไทรซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักของชุมชนเปลี่ยนจากน้ำกร่อยมาเป็นน้ำเค็มในขณะเดียวกันโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ก็วางบทบาทให้คลองดังกล่าวเป็นเพียงคลองระบายน้ำในช่วงน้ำท่วม และช่วยสนับสนุนการไหลเวียนของน้ำเค็ม ปริมาณสัตว์น้ำในคลองลดลง ขณะเดียวกันการออกไปรับจ้างทำงานนอกพื้นที่ก็มีรายได้และระยะเวลาในการว่าจ้างไม่แน่นอน ทำให้ต้องการกลับมาทำประมงเป็นอาชีพเสริมเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก สืบเนื่องจากความหนาแน่นของการวางอวนและยกอวนในคลองหัวไทร เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้ปริมาณสัตว์น้ำของชาวบ้านลดลงโดยเฉลี่ยแล้วชาวประมง 1 คนมีรายได้จากการจับสัตว์น้ำต่อคืนเฉลี่ยเพียง 50 บาทเท่านั้น

2) การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบทฤษฎีภูมิ

การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบทฤษฎีภูมิของครัวเรือนเป็นการปรับตัวที่ครัวเรือนจะทำการผลิตโดยการแปรรูปทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในชุมชน และทรัพยากรที่ครัวเรือนไปแสวงหามาจากภายนอกชุมชน การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบทฤษฎีภูมิแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการในการปรับตัวของชาวบ้านที่ผสมผสานภูมิปัญญาดั้งเดิมและความรู้สมัยใหม่เข้าด้วยกันเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ผลผลิตของครัวเรือนโดยมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

2.1) การแปรรูปทรัพยากรในท้องถิ่น : การทำเหล้าขาว

การปรับตัวโดยเพิ่มมูลค่าน้ำตาลจากที่มีความขจัดเจน

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

ที่สุด คือ การแปรรูปเป็นเหล่าขาวพื้นบ้าน ทั้งนี้เพราะความต้องการน้ำตาลจากมีจำนวนเพิ่มขึ้น เพราะสุรากลั่น (เหล้าเถื่อน) กลับมาเป็นที่นิยม คนในชุมชนมีฐานะยากจนลงจึงหันกลับมาดื่มเหล่าขาว ที่แปรรูปมาจากน้ำตาลจากและมีราคาถูกกว่า “เหล้าโรง” หรือ “เหล้าแดง” ที่คนในชุมชนนิยมดื่มในยุคคนากุ้งรุ่งเรือง ระบบตลาดเหล่าขาวก็เติบโตขึ้น ดังนั้นน้ำตาลจากจึงมีราคาสูงขึ้นด้วย การต้มเหล้าในพื้นที่ชนบานั้นมีมานานแล้ว ชาวบ้านรู้จักกันโดยทั่วไปว่า “เหล้าเถื่อน” โดยจะนิยมดื่มเหล้าดื่มกินกันในหมู่บ้านเป็นหลัก ในช่วงปี พ.ศ.2546 เหล้าเถื่อนจึงถูกยกระดับมาเป็น “เหล้าถูกกฎหมาย” และไม่ต้องผลิตและจำหน่ายอย่างหลบๆ ซ่อนๆ อีกต่อไป เมื่อรัฐบาลอนุญาตให้ชุมชนสามารถผลิตสุราพื้นบ้านได้ ชุมชนชนานาก จึงเริ่มมีการตั้งกลุ่มทำเหล่าพื้นบ้านอย่างถูกกฎหมายขึ้น “กลุ่มกอบจาก” เป็นกลุ่มทำเหล้ากลุ่มแรก และขยายเพิ่มอีก 5 กลุ่ม โดยสามารถแบ่งตามการจดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมายนั้นมีด้วยกัน 2 รูปแบบ คือ

รูปแบบที่ 1 การผลิตเหล้าในรูปแบบของวิสาหกิจชุมชน โดยต้องมีสมาชิกเกินจำนวน 7 คน เพื่อได้รับการยกเว้นภาษี โรงเรือนและภาษีป้ายร้านค้า โดยที่ชนานากมีกลุ่มผลิตเหล้า 5 ยี่ห้อได้แก่ น้ำทอง เพชรเกตุ พญานาค กรงทอง และ มังกรไทย สำหรับการทำเหล่าขาวกลั่นในรูปแบบของวิสาหกิจชุมชน ซึ่งในความจริงแล้วส่วนใหญ่เป็นกิจการของครัวเรือน จะมีเงื่อนไขในการดำเนินการที่ซับซ้อนพอสมควร โดยเฉพาะภูมิปัญญาในการผลิตเหล้า ทุนเงิน จากการศึกษาข้อมูลของกระบวนการผลิตเหล้ายี่ห้อหนึ่ง ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมากในพื้นที่พบว่า มีเงื่อนไขที่ซับซ้อนดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความรู้ในการต้มเหล้า ซึ่งเป็นเงื่อนไขแรกที่ชี้วัดว่าสามารถทำเหล้าจำหน่ายได้หรือไม่ นับตั้งแต่การเลือกวัตถุดิบ การผลิต ซึ่งลูกค้าจะเป็นผู้ตัดสิน สำหรับในพื้นที่ชนบท เหล้าที่หมักม้งกรไทยได้รับความนิยมสูงสุด ทั้งนี้เพราะผู้ผลิตมีความรู้ในการทำเหล้า นั้นมีมาอย่างยาวนานนับตั้งแต่รุ่นปู่ตกทอดมายังรุ่นปัจจุบัน ทำให้มีสูตรในการผลิตเหล้าเป็นของตนเอง รสชาติเหล้าจึงโดดเด่นไม่เหมือนยี่ห้ออื่น ๆ

ทุนเงิน ผู้ที่จะทำเหล้าต้องมีที่ดินว่างเปล่าสำหรับก่อสร้างโรงเรือน ต้องมีงบประมาณสำหรับเป็นค่าก่อสร้าง ค่าซื้อเสตมป์ ค่าซื้ออุปกรณ์การผลิต ค่าขวดเหล้า ค่าจ้างล้างขวด ค่าไม้ฟืน วัตถุดิบการผลิต โดยเฉพาะน้ำตาลปี๊บและส่วนผสมอื่น ๆ ซึ่งมีต้นทุนค่อนข้างสูง ทั้งนี้สามารถแยกประเภทของทุนที่ใช้สำหรับดำเนินการออกเป็น 2 ลักษณะคือ 1) ทุนสำหรับเริ่มดำเนินการ และ 2) ต้นทุนสำหรับกระบวนการผลิต โดยอธิบายในลักษณะตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนของต้นทุนภาพรวมในการผลิตเหล้าขาวยี่ห้อ ม้งกรไทย 30 ดีกรี

ต้นทุนสำหรับเริ่มการดำเนินการ	บาท
1. โรงเรือน	150,000
2. ถังบรรจุเหล้าที่กลั่นเสร็จ	17,000
3. เครื่องปิดฝาขวด	1,300
4. ถังหมักเหล้า 20 ถัง	10,000
5. เงินสำหรับการซื้อวัตถุดิบที่เป็นส่วนผสม	30,000
รวมต้นทุนเริ่มดำเนินการ	208,300

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนของต้นทุนภาพรวมในการผลิตเหล้าขาวยี่ห้อ มังกรไทย 30 ดีกรี (ต่อ)

ต้นทุนสำหรับกระบวนการผลิตต่อขวด(ใหญ่)	บาท
1. ค่าน้ำตาลจาก 25,000 บาท ต่อเดือน ผลิตได้ 2,250 ขวด มีต้นทุนต่อขวด	11
2. ค่าแอสมปีภาษีสรรพสามิตต่อเดือน	16,000-20,000 (ขวดใหญ่ราคา 23.10 บาท ขวดเล็ก 12.20 บาท)
3. ค่าขวดพร้อมลิ้งบรรจุ ขวดใหญ่ราคา ขวดเล็ก (ต้องนำมาทำความสะอาดเอง)	0.40 0.30
4. ค่าฝาขวดต่อขวด	0.75
5. ค่าฉลากเหล้าต่อขวด	0.40
6. ค่าไม้พินต่อหนึ่งรถกระบะ 1,200 บาท ผลิตได้ 450 ขวด เฉลี่ยขวดละ	0.45
7. ค่าส่วนผสม พริกไทยดำ พริกขี้หนู ไม้เคี่ยมต่อขวด	5
รวมต้นทุนต่อขวดไม่รวมค่าแรงและค่าขนส่ง (ต้นทุนขวดเล็กให้นำต้นทุนขวดใหญ่มาหาร 2)	41 บาท

แรงงาน การผลิตเหล้าในรูปของครัวเรือนนั้นต้องมีแรงงานอย่างน้อย 3 คน ไม่มีการแบ่งแยกหน้าที่อย่างชัดเจน เพื่อทำหน้าที่หมักและต้มเหล้า บรรจุขวด ส่งสินค้า และที่สำคัญต้องมีผู้ที่สามารถทำบัญชีได้หนึ่งคน ทั้งนี้การทำบัญชีเป็นความรู้ที่สำคัญ เพราะผู้ผลิตเหล้าต้องส่งบัญชีการผลิตให้แก่สรรพสามิตจังหวัดตรวจสอบทุกเดือน รวมทั้งมีการเข้ามาสุ่มตรวจในบางครั้งด้วย หากบัญชีไม่สอดคล้องกับการผลิตจริงก็อาจจะถูกระงับการผลิตได้

^๑ สัมภาษณ์ผู้ขัย ขุนใหม่

การตลาด ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีผู้ผลิตเหล้าขาวจำนวน 25 ราย การหาลูกค้าจึงเป็นสิ่งสำคัญในการเพิ่มยอดขาย โดยการทำนายแบ่งออกเป็น 2 ระบบ คือ

1) จำหน่ายปลีกซึ่งส่วนใหญ่เป็นลูกค้าในชุมชน จะมาซื้อที่บ้านโดยจะซื้อเหล้าแบบไม่ติดแถมบ่้อกร ซึ่งเป็นการลดต้นทุนการผลิต ราคาจำหน่ายปลีกจึงลดลงแต่มีกำไรมากกว่าการติดแถมบ่้อ โดยขวดเล็กจำหน่ายในราคา 20 บาท ขวดใหญ่ราคา 30 บาท หรือขายเหมาแกลลอน 5 ลิตรราคา 230 บาทซึ่งจะได้กำไรขวดละประมาณ 18 บาท หรือ คิดรวมเฉลี่ยเดือนละประมาณ 15,000-20,000 บาท

2) การจำหน่ายส่งซึ่งต้องติดแถมบ่้อ ขวดเล็ก 24 ขวดต่อ 1 ลัง จำหน่ายลังละ 620 บาท หรือขวดละ 30 บาท ลังใหญ่ 12 ขวดต่อ 1 ลัง จำหน่ายลังละ 580 บาท หรือคิดเป็นขวดละ 60 บาท ซึ่งต่อเดือนจำหน่ายขวดเล็กได้ประมาณ 600 ขวด ขวดใหญ่ประมาณ 400 ขวด ได้กำไรไม่เกิน 2,000 บาทเท่านั้น โดยขายให้แก่พ่อค้าที่ตัวอำเภอปากพนัง และอำเภอหัวไทรเป็นหลัก การส่งสินค้าในช่วงแรกนั้นจะนำเหล้าไปวางขายก่อนและคิดเงินเมื่อขายหมด จนกระทั่งสินค้าเป็นที่รู้จักจึงขายส่งเป็นเงินสดแทน

อย่างไรก็ดี การผลิตเหล้าขาวแบบติดแถมบ่้อกรนั้น เป็นเพียงการผลิตที่ดำเนินการเพื่อเป็นเงื่อนไขให้การจำหน่ายเหล้าแบบไม่ติดแถมบ่้อได้สะดวก และไม่ถูกตรวจสอบโดยเจ้าหน้าที่ อย่างไรก็ตามเจ้าหน้าที่สรรพสามิตก็ทราบเรื่องดังกล่าวนี้อยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้เข้ามาดำเนินการเข้มงวดกับผู้ผลิตมากนัก ทั้งนี้ผู้ผลิตต้องรายงานบัญชีต่อสรรพสามิตตามกฎหมายและตามจำนวนแถมบ่้อภาษีที่จ่ายจริง

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

ปัจจัยอื่น ๆ นอกจากปัจจัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้นแล้ว ปัจจัยที่สำคัญสำหรับการดำเนินการผลิตเหล่าเพิ่มเติม คือ 1) การมีไร่จากเป็นของตนเอง เพราะการมีไร่จากเป็นของตนเองนอกจากจะช่วยลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มมูลค่าน้ำตาลของตนเองแล้วยังเป็นหลักประกันใจเรื่องความต่อเนื่องในการเข้าถึงวัตถุดิบในการผลิตเหล่าได้ตลอดปี แม้ว่าราคาน้ำตาลปี๊บจะสูงขึ้นหรืออยู่ในช่วงที่น้ำตาลปี๊บขาดตลาด 2) การมีรถกระบะ สำหรับใช้บรรทุกเหล่าไปส่งร้านค้าในเมืองได้ทันทีที่มีการสั่งสินค้า รวมทั้งการออกไปหาวัตถุดิบมาผลิตเหล่า ซึ่งรถกระบะจะทำให้ผู้ผลิตเกิดความคล่องตัวในการดำเนินงาน

รูปแบบที่ 2 การทำเหล่าของกลุ่มที่จดทะเบียนในรูปแบบของกลุ่มสหกรณ์ กลุ่มที่จดทะเบียนในรูปแบบของกลุ่มสหกรณ์ซึ่งต้องเสียภาษีโรงเรือนและภาษีป้ายร้านค้า ได้แก่ “กลุ่มกอกจาก” โดยมีการจัดการแบบกลุ่มอาชีพ มีการระดมทุนในลักษณะหุ้น ในขณะที่ อีก 5 กลุ่มใช้วิธีดำเนินการในรูปแบบของครอบครัว จากการสัมภาษณ์ผู้นำกลุ่ม ทำเล้า ยี่ห้อดังกล่าว พบว่า กลุ่มกอกจากเริ่มตั้งอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ.2546 ทั้งนี้เพราะในอดีตทางกลุ่มมีการทำเหล่าเถื่อนจำหน่ายอยู่แล้ว ครั้นเมื่อทางราชการได้อนุญาตให้ผลิตเหล่าชุมชนได้อย่างถูกกฎหมาย จึงได้หารือกันระหว่างเกษตรกรที่ทำน้ำตาลจากควบคู่กับการทำเหล่าเถื่อนจำหน่ายอยู่แล้วมารวมตัวกัน จำนวน 22 คน โดยการรวมกลุ่มและระดมทุนในระยะเริ่มต้น มีการลงทุนคนละ 1,000 บาท และกู้เงินเพิ่มจากองค์การบริหารส่วนตำบลขนานนามาจำนวน 100,000 บาท โดยไม่มีดอกเบี้ยแล้วผ่อนชำระให้องค์การบริหารส่วนตำบลขนานนามาปีละ 20,000 บาท

จุดแข็งสำคัญของการแปรรูปเหล้าคือ การได้ขายน้ำตาลจากของสมาชิกในกลุ่ม และช่วยเพิ่มมูลค่าน้ำตาลจาก เช่น หากเราขายน้ำตาลจากแม่ค้าจะขายได้เพียงปีละ 500-550 บาท แต่เมื่อทำเหล้าแล้วจะเพิ่มมูลค่าน้ำตาลจากเป็นปีละ 800-1,000 บาท ทำให้การขายน้ำตาลไม่ต้องพึ่งพ่อค้าคนกลาง หรือแม่ค้าจากข้างนอก สมาชิกกลุ่มสามารถควบคุมราคาจำหน่ายได้ อย่างไรก็ตามในบางช่วงน้ำตาลจากขาดแคลนจำเป็นต้องซื้อน้ำตาลจากภายนอกกลุ่ม คือ น้ำตาลของจังหวัดระนอง ทั้งนี้ น้ำตาลของจังหวัดระนองมีราคาถูกกว่าก็จริงแต่คุณภาพต่ำกว่า น้ำตาลที่ขนานมาก เช่น น้ำตาลขนานมากใช้แค่ 2 ปี (50 กิโลกรัม) ได้เหล้า 10 แกลลอน แต่หากเป็นน้ำตาลของจังหวัดระนองใช้น้ำตาล 2 ปี จะผลิตเหล้าได้ประมาณ 8 แกลลอน

ส่วนช่องทางการจำหน่ายเหล้าของกลุ่มมีสองช่องทาง คือ ช่องทางที่ 1 จำหน่ายเหล้าที่ติดแสตมป์อากร มีรายได้จากการจำหน่ายประมาณเดือนละ 10,000-12,000 บาท มีกำไรเพียงขวดละประมาณ 2 บาท และ ช่องทางที่ 2 จำหน่ายเหล้าที่ไม่ติดแสตมป์อากร (เหล้าเถื่อน) ประมาณ 400 แกลลอนต่อเดือน มีรายได้ประมาณเดือนละ 80,000 บาท ซึ่งเป็นรายได้หลักของกลุ่ม

2.2) การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบหัตถิยกรรมอื่น ๆ ที่ไม่ประสบความสำเร็จ

การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตแบบหัตถิยกรรมของชุมชนขนานมาก ส่วนหนึ่งเกิดจากการเข้าไปส่งเสริมจากหน่วยงานต่างๆ ภายนอก การรวมกลุ่มอาชีพเกิดขึ้นจากการนำงบประมาณและอุปกรณ์มาสนับสนุน แล้วนำไปอบรมการผลิตการบริหารเป็นครั้งคราว แม้ว่า

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

ชาวบ้านจะเห็นชอบด้วยในตอนแรกเพราะมีการให้ความหวังกับชาวบ้านว่าจะเป็นผู้แสวงหาตลาดให้ พร้อมกับการเข้ามาช่วยรับซื้อของหน่วยงานในช่วงแรกของการก่อตั้งกลุ่ม และเมื่อล่วงเลยไปสักพักกลไกตลาดก็กลับมาเป็นปกติ จนในที่สุดกลุ่มอาชีพที่ตั้งขึ้นค่อยๆ ททยอยปิดตัวลงเนื่องจากขายสินค้าไม่ได้

การปรับตัวในลักษณะของการเข้ามาสนับสนุนจากภาครัฐเกิดขึ้นในชุมชนชนบทเป็นลำดับนับตั้งแต่การตั้งกลุ่มข้าวหอมมะลิที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกนับตั้งแต่เริ่มต้นคิดโครงการจนถึงการหาตลาด เช่นเดียวกับกลุ่มผลิตน้ำหวานจากสดพร้อมดื่ม กลุ่มเหล่านี้มีอุปสรรคที่ได้รับการบริจาคพร้อมทุกอย่างแต่ก็ดำเนินการได้ไม่นานนักเพราะสินค้าไม่มีตลาดรองรับ กลุ่มลาโบราณก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เกิดจากแนวคิดข้างต้นและเป็นตัวอย่างของการปรับตัวโดยการแปรรูปทรัพยากรในท้องถิ่นที่ดำเนินการเป็นกลุ่มแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้เพราะการปรับตัวของครัวเรือนโดยการก่อตั้งกลุ่มนั้นมีเงื่อนไขซับซ้อน นับตั้งแต่การบริหารจัดการการผลิต การบริหารงบประมาณ และการแสวงหาตลาดรองรับสินค้า

5.2 การปรับตัวบนพื้นฐานการผลิตนอกภาคเกษตรกรรม

การปรับตัวของครัวเรือนบนพื้นฐานของการผลิตนอกภาคเกษตรกรรมนั้นเกิดจากครัวเรือนไม่สามารถกลับมาใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตในภาคเกษตรได้อย่างอีกต่อไป เนื่องจากมีข้อจำกัดมาจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ เงื่อนไขจากภาวะหนี้สินของครัวเรือน และถูกกีดกันสิทธิและโอกาสในการเข้ารับการส่งเสริมการปรับตัวด้านอาชีพจากหน่วยงานของรัฐ ทำให้ครัวเรือนมีข้อจำกัดในการปรับตัวบนพื้นฐานของการผลิตในภาคเกษตร ซึ่งประกอบด้วย 2 ลักษณะ

ได้แก่ 1) การใช้แรงงานในการผลิตแบบเหมาช่วง และ 2) การเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกชุมชนไปเป็นแรงงานรับจ้างโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การใช้แรงงานในการผลิตแบบเหมาช่วง

การใช้แรงงานในการผลิตแบบเหมาช่วงของครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนชนานาบนานั้นเป็นการปรับตัวของครัวเรือนที่สูญเสียศักยภาพการผลิตในภาคเกษตร โดยบางครัวเรือนอาจจะสูญเสียศักยภาพการผลิตอย่างสิ้นเชิง หรืออาจจะสูญเสียศักยภาพการผลิตในภาคเกษตรไปบางส่วนสามารถจำแนกได้ 2 กลุ่มดังต่อไปนี้

กลุ่มที่หนึ่ง รับจ้างตัดเสื่อส่งกรุงเทพมหานคร โดยคนกลุ่มนี้ได้กระจายตัวอยู่ที่ทั้งหมู่บ้านและมีอยู่ประมาณ 50 ครัวเรือน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มย่อยๆ คือ 1) กลุ่มเก่าแก่หรือเรียกว่าผู้เป็ดเย็บ และ 2) กลุ่มลูกน้องหรือผู้รับจ้างเย็บ

กลุ่มที่สอง กลุ่มรับจ้างร้อยลูกปัด การรับจ้างร้อยลูกปัดไม่ได้เป็นที่แพร่หลายในพื้นที่ชุมชนชนานาบนานแม้ว่าในช่วงแรกจะมีผู้สนใจเข้ามาร้อยลูกปัดประมาณ 5 รายโดยผ่านการประสานของดาริน รัตกะพล อายุ 33 ปี บ้านเลขที่ 104 หมู่ที่ 4 ตำบลชนานาบนาน ซึ่งรับงานร้อยลูกปัดมาจากญาติที่กรุงเทพฯ และมาจ้างงานให้แก่กลุ่มที่สนใจแต่ต่อมาภายหลังมีปัญหาเรื่องการบริหารจัดการเรื่องค่าตอบแทนที่ผู้ว่าจ้างที่กรุงเทพฯ ส่งมาให้ล่าช้าและเป็นงานที่ต้องใช้ความละเอียดแม่นยำสูง รวมทั้งผู้ที่ร้อยลูกปัดได้ต้องมีสายตาที่ดีเพราะลูกปัดมีขนาดเล็กและลวดลายที่ซับซ้อน ทั้งนี้แม้ว่าค่าตอบแทนจากการร้อยลูกปัดนั้นดีกว่าการทำอาชีพรับจ้างอื่นๆ ก็ตาม แต่ด้วยเงื่อนไขดังกล่าว อาชีพร้อยลูกปัดจึงไม่มีผู้สนใจทำเท่าที่ควร จึงเหลือเพียงดารินเท่านั้นที่ยังทำอาชีพนี้อยู่และถือว่าเป็นอาชีพหลักเลี้ยงครอบครัว

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

2) การเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกชุมชน

การเคลื่อนย้ายออกไปทำงานนอกพื้นที่มีทั้งไปแบบไป-กลับ แบบชั่วคราว และไปแบบถาวร ปัจจุบันกลยุทธ์การปรับตัว โดยการเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกพื้นที่เป็นการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดในระยะสั้น ทั้งยังเป็นการปรับตัวที่มีแรงกดดันและมีความเปราะบางสูง เนื่องจากการจ้างงานที่ไม่มีความแน่นอน ขณะเดียวกันแรงงานภาคเกษตรก็เป็นแรงงานไร้ฝีมือทำให้อัตราค่าจ้างต่ำ ซึ่งจำแนกได้ออกเป็น 3 รูปแบบที่สำคัญดังต่อไปนี้

รูปแบบที่ 1 การเคลื่อนย้ายแรงงานแบบไป-กลับ การเคลื่อนย้ายแรงงานแบบไป-กลับ เป็นกลยุทธ์การปรับตัวที่ไม่ได้เป็นไปตามฤดูกาลทางการเกษตร สมาชิกผู้อพยพไปรับจ้างนอกภาคเกษตรนั้น ไม่ได้ไปตั้งถิ่นฐานถาวรในพื้นที่ที่ไปทำงาน โดยจะเดินทางไป-กลับ ระหว่างบ้านและที่ทำงานตามช่วงเวลาเฉพาะ เช่น ไปเข้ากลับเย็น หรือไปเย็นกลับเช้า สมาชิกของครัวเรือนที่ออกไปทำงานรับจ้างนอกพื้นที่แบบไป-กลับ นั้นส่วนใหญ่เป็นสมาชิกผู้หญิงซึ่งส่วนใหญ่ไปทำงานในโรงงานส่งออกอาหารทะเลแช่แข็ง โดยทำหน้าที่ปอกกุ้ง ทำความสะอาดโรงงาน การทำงานดังกล่าวนี้ไม่ต้องใช้ทักษะการทำงานที่ซับซ้อน เงื่อนไขในการเข้าสู่อาชีพคือ อายุไม่เกิน 40 ปี สุขภาพแข็งแรง สามารถทนอยู่ในอากาศหนาวได้นาน ไม่ป่วยง่าย

การออกไปเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานนั้นในช่วงที่โรงงานมียอดคำสั่งสินค้าจำนวนมากก็มีความต้องการจ้างแรงงานจำนวนมาก “นายหน้า” หรือผู้ที่เป็นระดับหัวหน้าคนงานก็จะทำหน้าที่หาคนงาน ผู้หญิงในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก มีการจูงใจโดยการให้รถรับส่งฟรี ทั้งนี้หัวหน้าจะเลือกรับผู้ที่เข้ามาสมัครแทบทุกคนแต่เมื่อปริมาณงานลดลง

ก็จะมีการคัดคนออกหรือให้พักงานเป็นช่วง ๆ ซึ่งผู้ที่ถูกคัดออกนอกจากผู้ที่ไม่ตั้งใจทำงานและไม่เชื่อฟังหัวหน้าแล้ว กลุ่มที่ถูกคัดออกส่วนใหญ่ มักจะไม่ใช่เครือญาติหรือพรรคพวกของหัวหน้าในโรงงาน เงื่อนไขเหล่านี้ คนทำงานมีกำลังในการต่อรองน้อยมากทำให้ ขาดความมั่นคงในอาชีพ และรายได้ที่แน่นอน

รูปแบบที่ 2 การเคลื่อนย้ายแรงงานแบบชั่วคราว กลุ่มครัวเรือน ที่ปรับตัวโดยการเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกพื้นที่แบบชั่วคราวส่วนใหญ่ มักจะออกไปเป็นแรงงานรับจ้าง ในต่างอำเภอและต่างจังหวัด ผู้ชายไปรับจ้างผู้ฝ่ายงในนาทุ่ง หรือทำงานก่อสร้าง และจะไปเป็นช่วง ๆ ใช้ระยะเวลาประมาณ 15-30 วัน หรือมากกว่านั้น ขึ้นอยู่กับการว่าจ้าง ทั้งนี้งานที่ทำส่วนใหญ่เป็นงานที่มีผู้รับเหมาช่วงแล้วมาจ้างแรงงานเป็นรายวันอีกทอด ซึ่งจะต้องทำจนกระทั่งงานเสร็จตามระยะเวลาที่ได้รับเหมาไว้และได้ค่าจ้างเป็นรายวันประมาณวันละ 300-400 บาท สมาชิกของครัวเรือนที่ออกไปทำงานรับจ้างนอกพื้นที่แบบชั่วคราวในพื้นที่ชุมชนชนบทขนาดใหญ่เป็นผู้ชาย เพราะงานที่ทำเป็นงานหนัก และมีการย้ายสถานที่ทำงานอยู่เสมอ การออกไปทำงานนั้นผู้รับเหมาจะเป็นผู้เช่าบ้านราคาถูกให้แรงงานที่ว่าจะอาศัยร่วมกัน

ครัวเรือนที่มีแรงงานเคลื่อนย้ายออกไปรับจ้างแบบชั่วคราวส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนที่มีลูกอ่อนและไม่มีผู้สูงอายุช่วยเหลือทำให้ภรรยาต้องอยู่เลี้ยงลูกที่บ้าน และรอเงินที่สามีนำมาให้เดือนละ 1-2 ครั้ง อย่างไรก็ดี ครัวเรือนที่ลูกเข้าโรงเรียนแล้วหรือมีผู้สูงอายุคอยดูแลลูกให้ ภรรยาจะออกไปรับจ้างในโรงงานเป็นรายได้เสริม หรือออกเรือจับสัตว์น้ำในคลอง ในช่วงเวลากลางคืนด้วย บางคนก็รับจ้างล้างจานในงานประเพณีของหมู่บ้าน

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

รูปแบบที่ 3 การเคลื่อนย้ายแรงงานอย่างถาวร ภายหลังจากที่เกิดวิกฤตน้ำท่วมและทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลง คริวเรือนไม่สามารถใช้ทรัพยากรส่วนรวมเพื่อการประกอบอาชีพได้อีกต่อไป การเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกชุมชนของคริวเรือนในพื้นที่ชุมชนชนบทมีจำนวนเพิ่มขึ้นกล่าวคือ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 7 หมู่ที่ 8 หมู่ที่ 9 และหมู่ที่ 10 รวมทั้งกระจายตัวอยู่หมู่บ้านอื่นๆเป็นบางส่วน ทั้งนี้การเคลื่อนย้ายแบบถาวร ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นกับคริวเรือนที่มีลูกมากแต่มีที่ดินน้อย จึงต้องให้ลูกไปทำงานนอกพื้นที่ ปัจจุบันการปรับตัวรูปแบบดังกล่าวนี้ ยังพบในครอบครัวที่เพิ่งแต่งงานใหม่โดยอพยพออกไปทำงานทำนอกพื้นที่ทั้งคู่ นอกจากนี้แล้วการย้ายถิ่นออกไปทำงานต่างพื้นที่มีสาเหตุจากงานในพื้นที่มีไม่เพียงพอ เช่น การไปทำงานโรงงานหรือเย็บผ้าที่กรุงเทพมหานคร การไปเป็นลูกจ้างโรงงานร้านค้าในตัวเมือง หรือคนที่เรียนหนังสือเมื่อเรียนจบก็ไปเป็นพนักงานบริษัทเอกชน หรือเป็นงานรับราชการ จะส่งเงินมาให้พ่อแม่ใช้ตามกำลังเป็นรายเดือน ส่วนคนที่แต่งงานแล้วออกไปทำงานนอกชุมชนและมีลูกก็จะนำลูกมาฝากให้พ่อแม่เลี้ยง แล้วส่งเงินมาเป็นค่าเลี้ยงดูในแต่ละเดือนโดยจะกลับมาเยี่ยมในช่วงเทศกาลเท่านั้น

อย่างไรก็ดีการออกไปทำงานนอกพื้นที่ก็เป็นสิ่งจำเป็นที่สมาชิกในคริวเรือนเข้าใจ ทั้งนี้แม้ว่าการออกไปทำงานลักษณะดังกล่าวทำให้เขาต้องแลกกับการสูญเสียความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน ทั้งนี้เงินที่ส่งกลับบ้าน (Remittance) การทำงานในภาคบริการกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยค้ำจุนการดำรงชีพในคริวเรือน ตลอดจนเป็นการชะลอไม่ให้คริวเรือนของตนต้องสูญเสียทรัพยากรในการดำรงชีวิต (Asset) หรือสูญเสียที่ดินที่มีอยู่ให้แก่ธนาคารเจ้าหนี้

เป็นที่น่าสังเกตว่า เงื่อนไขของการเข้าสู่อาชีพนอกภาค การเกษตรที่สำคัญมากอีกประการคือครัวเรือนที่ผู้สูงอายุ เป็นสมาชิก ครัวเรือน ทั้งนี้เพราะการออกไปทำงานนอกบ้านตามลำพังของผู้ชายและ ให้ภรรยาเลี้ยงลูกที่บ้านนั้นพบว่า มีรายได้ไม่เพียงพอในการเลี้ยงดู ครอบครัวยุคใหม่ หากครัวเรือนใดไม่มีญาติผู้ใหญ่ก็จำเป็นที่สามีจะออกไป ทำงานและให้ลูกอยู่กับภรรยา หากครัวเรือนใดมีญาติผู้ใหญ่ช่วยเลี้ยงลูก ผู้หญิงก็สามารถออกไปรับจ้างนอกพื้นที่ได้อีกทางหนึ่ง โดยอาจจะไป เข้ากลับเย็น ไปเป็นช่วงเวลาสั้นๆ ซึ่งก็สามารถช่วยระดับประคอง ในการดำรงชีวิตได้ระดับหนึ่ง ลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ เป็นเงื่อนไขที่ทำให้การเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปทำงานนอกชุมชนของ วัยแรงงานที่เป็นสมาชิกครัวเรือนในชุมชนชนบท

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากผลการศึกษาผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ กล่าว คือ ข้อเสนอแนะการแก้ไขปัญหา และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะการแก้ไขปัญหา ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการสนับสนุนการปรับตัวด้านอาชีพของครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนชนบท ดังข้อสรุปต่อไปนี้

1.1 กลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพสูง ได้แก่ กลุ่มครัวเรือนที่มี ที่ดินมาก และสามารถนำที่ดินมาเป็นปัจจัยในกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรได้อย่างหลากหลาย และมีช่องทางในการนำผลผลิต ที่ได้จากการเกษตรมาแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่าได้มากกว่ากลุ่มครัวเรือนอื่น ๆ ครัวเรือนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะมีการปรับตัวโดยการปลูกพืชเศรษฐกิจ

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

อย่างจริงจัง ได้แก่ การปลูกข้าว การปลูกจาก การปลูกสน ดังนั้น ภาครัฐควรเข้ามาสนับสนุน และส่งเสริมความรู้ด้านการเพิ่มศักยภาพการผลิต การลดต้นทุนในการผลิต การผลิตที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น การส่งเสริมการทำปุ๋ยชีวภาพ การส่งเสริมให้มีการปลูกและคัดสายพันธุ์ข้าวในท้องถิ่นซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาด การให้การสนับสนุนการตลาด ปลูกข้าวต่างถิ่นซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาด อาทิข้าวสังข์หยด เป็นต้น การสนับสนุนด้านอาชีพของกลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพสูงที่น่าสนใจ อีกประเด็นคือ การส่งเสริมการปลูกจากในพื้นที่นาข้าว และนาทุ่งร้าง โดยหน่วยงานต่างๆ ควรเข้ามาสนับสนุนการปรับสภาพที่ดินให้เหมาะสมกับนิเวศป่าจาก ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่ล้วนแต่มีความรู้ด้านนี้เป็นอย่างดีแต่ขาดเงินทุนในการปรับสภาพที่ดิน นอกจากนี้แล้วครัวเรือนที่มีศักยภาพสูงในพื้นที่ขนาดนากยังมีการแปรรูปน้ำตาลจากเป็นเหล้าขาว ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดเพิ่มขึ้นแต่พบว่า แม้จะจำหน่ายได้จำนวนมาก แต่ได้ผลกำไรน้อย รายได้ไม่เพียงพอ เนื่องจากภาครัฐเรียกเก็บภาษีในอัตราที่สูง ทำให้ผู้ผลิตต้องลักลอบจำหน่าย ดังนั้นจึงควรหาแนวทางโดยการสนับสนุนมาตรการลดภาษีให้สอดคล้องกับต้นทุนการผลิต

1.2 กลุ่มครัวเรือนที่มีศักยภาพปานกลาง ได้แก่ กลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดินเพื่อทำการผลิตในภาคเกษตรเป็นครัวเรือนที่สามารถเข้าถึงกิจกรรมทางการผลิตทางการเกษตรได้อย่างหลากหลายเช่นเดียวกับครัวเรือนที่มีศักยภาพสูงเพียงแต่มีที่ดินน้อยกว่า ทำให้ผลผลิตที่ได้มีน้อยกว่า ครัวเรือนกลุ่มนี้จะใช้วิธีการปรับตัวโดยการปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างจริงจังเป็นหลัก ดังนั้น การเข้ามาส่งเสริมต้องพยายามสร้างอาชีพให้หลากหลายเพิ่มขึ้น โดยสนับสนุนให้ตั้งกลุ่ม หรือเข้ากลุ่มการผลิตต่างๆ เช่น การทำเหล้าขาว การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น

1.3 กลุ่มครัวเรือนที่ศักยภาพต่ำ ได้แก่ กลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดินน้อย หรือครัวเรือนที่สภาพที่ดินเป็นบ่อกึ่งร้างมีน้ำเค็มรุกเข้าท่วมไม่สามารถนำมาใช้เป็นปัจจัยการผลิตในภาคเกษตรได้ ดังนั้นครัวเรือนกลุ่มนี้จะใช้วิธีการปรับตัวโดยการปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างจริงจัง และมีจำกัดในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติส่วนรวมในชุมชน สมาชิกของครัวเรือนจำนวนมากจึงเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปทำงานรับจ้างนอกพื้นที่ การสนับสนุนครัวเรือนในกลุ่มนี้จึงเป็นประเด็นที่ต้องให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก และต้องสนับสนุนอย่างหลากหลาย นับตั้งแต่การส่งเสริมด้านอาชีพ การพลิกฟื้นระบบนิเวศและให้ความรู้ในการปรับสภาพที่ดิน เพื่อให้สามารถนำมาเป็นปัจจัยการผลิตในภาคเกษตรได้ต่อไป ทั้งนี้สำหรับครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินของตนเอง ควรมีการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่ครัวเรือนกลุ่มนี้ ขณะเดียวกันก็ต้องส่งเสริมและพัฒนาทักษะแรงงานเพื่อให้สมาชิกของครัวเรือนสามารถทำงานนอกภาคเกษตรได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งต้องสนับสนุนให้ครัวเรือนซึ่งมีภาระหนี้สินจำนวนมากกลุ่มนี้สามารถเข้ากองทุนฟื้นฟูหนี้สินของเกษตรกรได้

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย จากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะต่อแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบท โดยพิจารณาในข้อมูลภาพรวมและมุ่งให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและชาวบ้านในพื้นที่ โดยผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

2.1 พลิกฟื้นระบบนิเวศน้ำกร่อยกลับคืนสู่ชุมชนชนบท โดยให้ชุมชนมีอำนาจในการดูแลทรัพยากรที่เป็นฐานการผลิตของคนในชุมชนโดยสร้างระบบการจัดน้ำอย่างมีส่วนร่วมจึงเป็นแนวนโยบายที่สำคัญในการเปิดพื้นที่ให้แก่ชาวบ้านเข้ามาตัดสินใจในฐานะผู้มีส่วนได้

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

ส่วนเสีย เช่น การบริหารจัดการประตุระบายย่อยๆ ในชุมชน หรือมีนโยบายผันน้ำจืดเข้ามาในพื้นที่ป่าจากที่มีน้ำเค็มท่วมขัง

2.2 การสร้างศักยภาพและขยายเครือข่ายความร่วมมือของชาวบ้าน การเคลื่อนไหวต่อรองของชาวป่าจากในชุมชนขนาดนากมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเชื่อมโยงเครือข่ายอย่างน้อย 2 ระดับ คือระดับภายในชุมชน และภายนอกชุมชน ชาวบ้านในชุมชนต้องร่วมกันอธิบายถึงความจำเป็นในการแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาของรัฐ ส่วนการสร้างเครือข่ายภายนอกชุมชนก็เป็นสิ่งจำเป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ควรมองปัญหาป่าจากหรือปัญหาของพื้นที่น้ำกร่อยเป็นเพียงปัญหาเล็กๆ ของชาวบ้าน ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่าหน่วยงานราชการได้เล็งเห็นความสำคัญของชุมชนป่าจากเพื่อจะได้ร่วมกันสะท้อนปัญหาและเสนอแนวทางแก้ไขร่วมกัน

เอกสารอ้างอิง

- ขจรจบ กุสุมาวลี. 2547. ความขัดแย้งระหว่างรัฐทุนและท้องถิ่นศึกษาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบริเวณตำบลท่าซอมตำบลเกาะเพชร ละตำบลท่าซอม อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ตฤณ สุขนวล. 2546. วาทกรรมการพัฒนา: ศึกษาการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.
- นพรัตน์ บำรุงรักษ์. 2539. การศึกษาด้านนิเวศวิทยาประโยชน์ใช้สอยและการขยายพันธุ์ต้นจากในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังจังหวัด

- นครศรีธรรมราช. รายงานการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- นภาพรณ์ ทะวานนท์ และคณะ. 2550. ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว).
- นริศ แก้วสีนวน. 2539. การจัดการป่าจาก: กรณีศึกษา ตำบลขนานนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- แพทริค โจรีและคณะ. 2547. การศึกษาลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการของประชาชนเพื่อการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง กลุ่มป่าจาก. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศุภฤกษ์ โจรินธรรม. 2536. ภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพทำผลิตภัณฑ์จากต้นจากของชาวบ้านตำบลขนานนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.
- สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. 2546. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. รายงานการวิจัยนำเสนอสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สุธัญญา ทองรักษ์. 2545. วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. รายงานการวิจัยชุดโครงการ

ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง...

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลา สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.).

องค์การบริหารส่วนตำบลขนานนก. 2558. แผนยุทธศาสตร์การพัฒนา
องค์การบริหารส่วนตำบลขนานนก (พ.ศ.2554-2558). (เอกสาร
เย็บเล่ม). นครศรีธรรมราช : องค์การบริหารส่วนตำบล
ขนานนก.

บุคลากรกรม

คล้าย เนินพรหม. 2550. ให้สัมภาษณ์. 5 พฤศจิกายน.

เดโช เรืองศิริ. 2550. ให้สัมภาษณ์. 21 พฤศจิกายน.

ดวงใจ สกุนา. 2550. ให้สัมภาษณ์. 5 พฤศจิกายน.

เชื้อบ ขนานแก้ว. 2550. ให้สัมภาษณ์. 29 กันยายน.

พวน สนธิโน. 2550. ให้สัมภาษณ์. 21 กุมภาพันธ์.

ภักดี สุวรรณรัตน์. 2550. ให้สัมภาษณ์. 21 พฤศจิกายน.

เสริม เกิดสม. 2550. ให้สัมภาษณ์. 17 พฤษภาคม.

อุทัย ชุนใหม่. ให้สัมภาษณ์. 17 พฤษภาคม.

เอื้อน สกุนา. 2550. ให้สัมภาษณ์. 5 พฤศจิกายน.